

Sigida 12

Keneya sabati feerew:

Yeretangacogo bana caman ma

Bamananw ko wuli jooona ka fisa n sen ka di ye! A ka fisa ka **dumuni nafamaw dun** ka teme kɔnɔbara fali kan. **Aw be aw jija keneya ka sabati aw yere fe, aw ka sow kɔnɔ, ani aw ka sigidaw la. Ni mɔgɔw tun be sɔn ka denmisenniw ka boloci matarafa, o tun bena u tanga bana caman ma, minnu lakodɔnnen don sisan.**

[Sigida 11](#) na, an kumana dumuni nafamaw dunnin kan. Nin sigida in na, an bena kuma saniya ni saniyamatarafa walew ni boloci kan.

1 Saniya ani bana minnu be sɔrɔ saniya matarafabaliya fe

Saniya nafa ka bon keneya sabati feerew la, i n'a fɔ nugulabanaw, wololalabanaw, fogonfogonlabanaw fo ka se fari fan be ma, olu sababu ye farikolo ni siso ani sigida saniyabaliya ye.

Mɔgɔw be nugulabana caman sɔrɔ tɔgɔn fe minnu sababu ye saniya matarafabaliya ani nɔgɔɔya ye. Banakisew ni tumuw ni bugunw ani fenpenama werew be balo nɔgɔmayɔrɔw, mɔgɔ ani bagan banabagatɔw ka banakɔtaaw de la. O banakisew be sɔrɔ banakɔtaa fe walima ji nɔgɔlen fe. Bana minnu be sɔrɔ nin cogow la, olu de file:

- Kɔnɔboli ni tɔgɔtɔgɔnin (olu be sɔrɔ tumuniw ni banakisew fe)
- Kɔnɔnatumuw (u suguyaw ka ca)
- Sayibilen ni tifoyidi (nɔgɔbana) ani kunfilanitu
- Bana were, i n'a fɔ senfagabana be se ka sɔrɔ nin cogo kelen na

Nin bana ninnu yelema ka teli.

Misali la, ni tumu be denmisenni dɔ kɔnɔ, ni a ma a tege ko ni safine ye banakɔtaa kɔfe, ni a ye bisikiri di a tɔrɔgɔn dɔ ma! Tumu ninnu fanw be to a tege nɔgɔlen na (tumu ninnu te ye je na). O tumu dɔw be to bisikiri la. Ni a tɔrɔgɔn dɔ ye o bisikiri dun, bana be yelema o tigi fe.

Tile damado kofe, kɔndimi be a mine min be se ka laban kɔnboli ma. A ba be se ka a fɔ ko a ye sukaromafen do dun min ye kɔndimi bila a la, ka a sɔɔ a tɔɔɔɔɔ de ye bana yeɓema a fe.

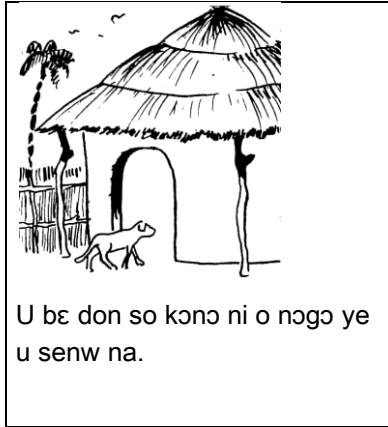
Tuma doɔ la, sokɔnbaganw be ke sababu ye ka banakisew ni tumuw jensen u ka banakotaa fe, o baganw ye sagaw, lew, wuluw, ani shew ye. A misali doɔ file:

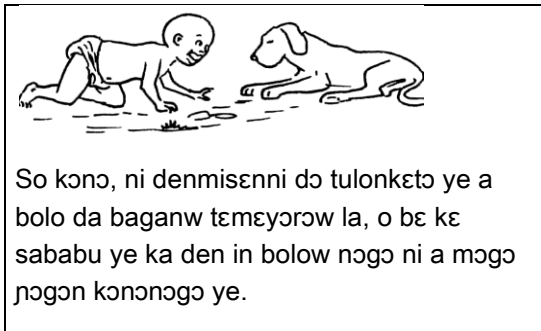
Tumu be mogo min kɔɔ ni a kɔɔ bolilen don, ni o tigi ye banakotaa ke so kofe.

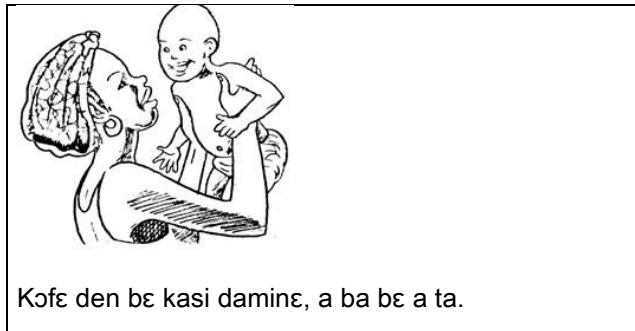
Baganw be taama o banakotaa la.

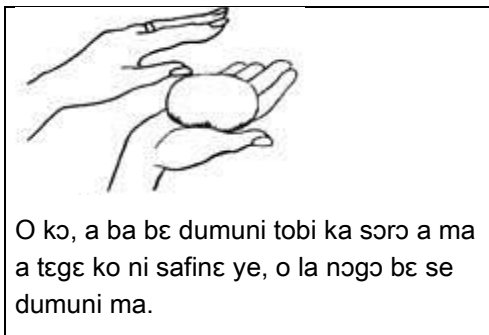
U be don so kɔɔ ni o nogo ye u senw na.

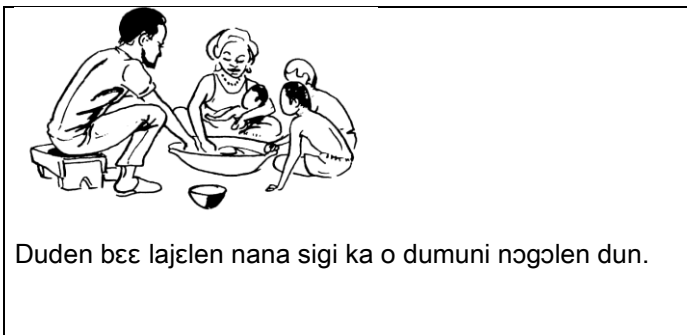
So kɔɔ, ni denmisenni do tulongeto ye a bolo da baganw temeyorow la, o be ke sababu ye ka den in bolow nogo ni a mogo jɔɔɔɔ kɔɔɔɔɔ ye.

Kofe den be kasi damine, a ba be a ta.

O ko, a ba be dumuni tobi ka sɔɔ a ma a tɛɛ ko ni safine ye, o la nogo be se dumuni ma.

Duden beɛ lajelen nana sigi ka o dumuni nɔɔɔɔɔ dun.

O wolola min na, o file:

Duden beɛ banana, kɔnboli be u beɛ la.

Bana caman be jensen nin cogo kelenw de la, hali tumufanw fana.

Ni dudenw tun ye nin waleya ninnu **dola kelen dɔɔɔn** matarafa, bana tun tena u mine:

- Ni ce in tun ye a ka banakɔtaa ke ɲegen kɔɔ
- Ni mɔɔw tun ye sokɔɔbaganw bali ka don du kɔɔ
- Ni mɔɔw tun ma a to den ka a bolo da baganw temeyɔw la
- Ni denba tun ye a tegew ko ni safine ye den ladonnen kɔ ani sani a ka bolo don dumuni na.

Ni kɔɔboli, kɔɔnatumuw, walima tumu were cayara dugu min na, o be a jira ko o dugulamɔɔw ma saniya matarafa. Ni kɔɔboli ye denmisenni caman faga, o be se ka a jira ko dumuni nafama te sɔɔ yen walima saniya matarafabaliya don. **Walasa ka kɔɔboli bali ka denmisenni faga, saniya ni dumuni nafama de ye o fɛere ɲumanw ye** (aw ye [sigida 11 laje](#), ani [seben ɲe 154](#)).

2 Saniya matarafali sariya kunbabaw

2.1 Farikolo saniyali

1. Aw ka kan ka aw tegew ko tuma beɛ ni safine ye, ni aw wulila sɔɔma, ni aw bɔra ɲegen na, ani sani aw ka tobilike walima ka dumunike.

2. Aw ka kan ka aw ko don o don ni funteni be; ni aw bɔra foro la aw be aw ko, kerenkerennnya la ni aw wɔsira kosebe, o ka ɲi aw fari ma; o be aw tanga kaba ni ɲimiw ni kurukuruw ani ɲɛɲe ma. Aw be banabagatɔ ko don o don, hali denw.

3. Aw kana sɔn aw sennakolon ka yaala; hali denmisenniw ka kan ka samara don. O be aw fari tanga tumu dɔw ma, tumu minnu be yeɛ sen fe i n'a fɔ sugunɛbilenni banakise ani kɔɔnatumunma, aw ye [seben ɲe laje](#)). O tumu ninnu de be jolidese bila mɔɔ la, aw [ye seben ɲe 215 laje](#).

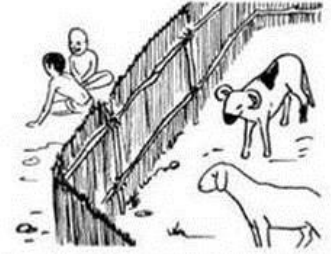

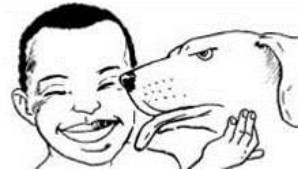
4. Aw ka kan ka aw da ko ka je don o don, ani aw kelen ko ka sukaromafenw dun. Ni dakobɔɔsi te aw bolo, aw be se ka aw da ko ni jikokoma ye, bikaribonati be min na walima ka gese jimi, ni o be ke aw ka sigida la (aw be sigida laje min kerengerennen don niw kama, [seben pe 332](#)).

2.2 Sokɔɔna saniyali

1. Aw kana a to baganw ka don so kɔɔ, wa aw kana a to u ka se denmisenniw ka tulongeyɔɔw la.

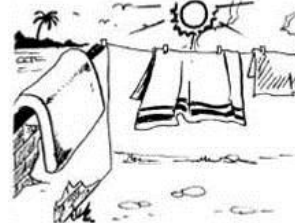
2. Aw kana a to wuluw ka denmisenniw nemu; aw kana a to u ka yelen dilanw kan walima ka da deɓenw kan. Banaw be se ka sɔɔ wuluw fe.

3. Ni den walima bagan ye bo ke duguma, aw be aw teliya ka a ce ka bo yen; ni aw be se, aw be denmisen kɔɔbalen dege jegenntaa keko numan na, walima ka a fo u ka taa banakɔta ke yɔɔjan na.

4. Aw be to ka dilanw, daraw, ni birifiniw bila tile kɔɔ. Ni ngaranga be dilannafiniw na, aw be u su jikalan na o don beɛ (aw ye [seben pe 200](#) laje).

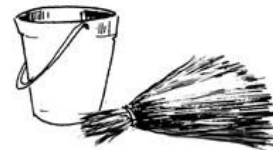
5. Tuma ni tuma aw be jimi bo aw ka sokɔɔmɔɔɔ beɛ kunw na (aw ye [seben pe 200](#) laje. Tuma dɔw la jimiw ni garangaw be se ka banaw lase mɔɔ ma. Garangaw be wuluw ni jakumaw ni sokɔɔbagan minnu na, aw kana a to olu ka don so kɔɔ.

6. Aw kana daji tu duguma. Banakisew be sɔɔ daji la minnu be se ka bana lase mɔɔ ma. Ni aw be tiso walima ka sɔɔsɔɔ, aw be a ke aw nɔnɔn kɔnɔ walima aw tege kɔnɔ ka tila ka o ko ka je ni safine ye.

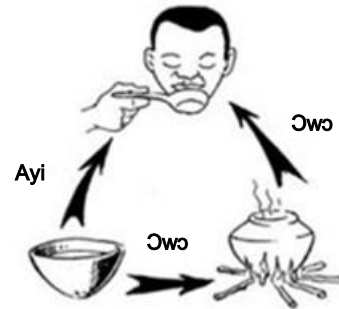

7. Aw be to ka aw ka yɔɔ lasaniya. Aw be yɔɔ furan ka dugumala ni kokow ni sokɔnɔminɛnw jɔsi. Ni aw ye laso mu kokow la, o be fenpanamaniw donwow datugu.

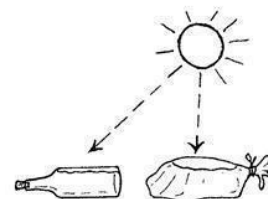

2.3 Ji ni dumuniw lakanacogow:

1. A ka ji aw ka ji puman min, min sensennen don walima min wulilen don. Nin nafa ka bon, kerɛnkerɛnɛnya la denmisenni ma ani sidabana be mɔɔkɔɔba minnu na, ani fana, a nafa ka bon fiɛbana dɔw furakeli la i n'a fɔ kɔnɔboli, tɔɔtɔɔnɔn, kunfilanitu, kɔɔbana ani sayi. Nin beɛ la **ji caman** tigiya ka fisa ni **ji sanuman** tigiya ye bana kunben na. Ni a fɔra ko fantanw ka musaka caman bɔ jiminta la walima ka kɔɔ caman jeni ji kalayali la, o be se ka degun lase u ma baloko la, ani ka jiri caman silatunu.

Musaka caman te min na, o de ye ka ji ke bidɔn sanuman kɔnɔ walima manaforgo la min kɔnɔna be ye, ani ka a bila tile la fo leri 6 hake jɔɔn. Ni ji durulen don, aw be a to tile la fo tile 2.

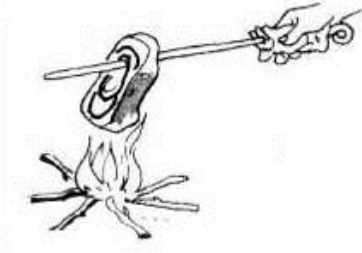
2. Aw be dumuniw tanga dimɔɔ ni jemere ni fenpanamani werew ma. O fenpananiw de be ke sababu ye ka banakisew jensen, ani ka bana lase mɔɔ ma. Aw kana dumuni tɔw lakanabali to walima ka dumuniminɛnw kobali bila ni o kera fenpanamaniw be don u la ani ka banakise bila u la. Aw be dumuniw datugu ka je ni teme ye walima finifegenmani.

3. Jiriden minnu binna duguma, aw kana olu dun ka a sɔɔ aw ma u ko ka ɲɛ. Aw kana a to denmisenniɯ ka jiridenw tɔmɔ ka sin ka u dun: aw ye u ko ka ɲɛ fɔɓ.

4. Sogo ka kan ka tobi ka mɔ kosebe sani aw ka a dun. Kerenkerennɛnya la lesogo ni jɛgɛ jɛnɛnɛn, sogoyɔɔ dɔw kɛnɛ man kan ka to. Kɔnɔnatumu minnu bɛ wele ko ntɔrɔn ani sogolatumu (*la trichinose*), olu bɛ sɔɔ sogo mɔbali dunni de fɛ.

5. Banakise dɔw bɛ she la minnu bɛ kɔnɔboli lase mɔgɔ ma. Aw bɛ aw tɛgɛw ko sani aw ka aw bolo don dumuniw na.

6. Aw kana dumuni kasabɔlɛn walima a tijɛnɛn dun. O bɛ se ka aw bana. Buwati kɔnɔ dumuni minnu fununɛn don walima minnu kɔnɔ dumuniw bɛ seri ka bɔ u dayɛlɛtɔ, aw kana olu dun. Aw ye aw yɛrɛ kɔɓsi, kerɛnkerennɛnya la saridinibuwati la, ani shɛsogo la, minnu tobilɛn mɛnna. Sani aw ka sogotɔ dun, aw ye aw jija ka a kalaya kosebɛ. Ni aw bɛ se, kerɛnkerennɛnya la denmisenniɯ, mɔgɔkɔrɔbaw ani banabagatɔw ka dumuniw dun minnu sumanɛn don walima minnu tobi tuma ma mɛn

7. Ni bana yɛlɛmata bɛ mɔgɔ la i n'a fɔ sɔgɔsɔgɔnɛjɛ ni mimi ani murafarigan, o tigi ka kan ka dumunike a kɛlɛn na. Banabagatɔw ni mɔgɔ tɔw man kan ka dumunike minɛn kɛlɛn na, walima fo ni aw ye dumuniminɛnw (tasaw ni kutuw) tobi sani aw ka dumuni kɛ u la tuguni.

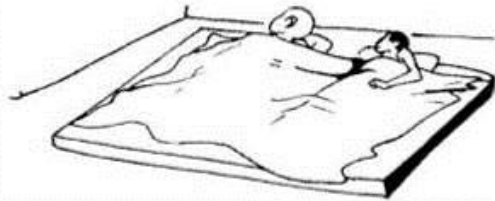

2.4 Denmisenni tangacogo banaw ma:

← 1. Denmisenni minnu man kene

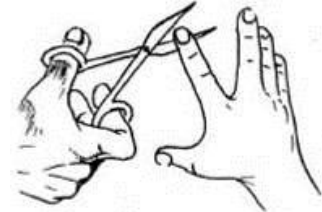
olu ni denmisenni tɔw man kan ka da dilan kelen kan i n'a fɔ ja in be a jira cogo min. →

Denmisenni banabagatɔw walima kurukuruw, kaba, logologow, walima nɪmi be minnu na, olu ni denmisenni tɔw man kan ka da dilan kelen kan. Aw be aw seko beɛ ke walasa denmisenni muratɔw, keteketenitɔw, ɲɔnitɔw walima bana yeɓemata werew be minnu na, olu ni denmisenni tɔw kana da so kelen kɔɲɔ, u yɔɔ ka kan ka janya denyereniw ni denfitiniw na.

2. Aw be denmisenni tanga sɔɓɔɓɔɓɔɓɔ ma. Ala ye mɔɓɔɓɔɓɔɓɔ minnu geresegɛ fogonfogondimi walima sɔɓɔɓɔɓɔɓɔ basigilen na, olu sɔɓɔɓɔɓɔɓɔ ka kan ka finini dɔ biri u da la, kɔfɛ ka o ko ni ji wulilenba ye. Olu ni denmisenni man kan ka da so kelen kɔɲɔ **abada**. Aw ka kan ka taa ni u ye dɔɓɔɓɔɓɔɓɔ la joona.

Ni denmisenni ni sɔɓɔɓɔɓɔɓɔɓɔ be ɲɔɓɔɓɔ fɛ, sɔɓɔɓɔɓɔɓɔɓɔɓɔɓɔ ka kan ka ke u la (BCG).

3. Tuma ni tuma aw be to ka denw ko ani ka u donfiniw falen; aw ka to ka u sɔniw tige tuma beɛ, a ka ca a la tumuw ni banakisew be dogo sɔɲijanw kɔɔ.

4. Tumuw be denmisenni minnu kɔɲɔ, kaba ni logologo ani bana yeɓemata be minnu na, aw ka kan ka kɔn ka olu furake joona walasa u ka banaw kana yeɓema denmisenni tɔw la.

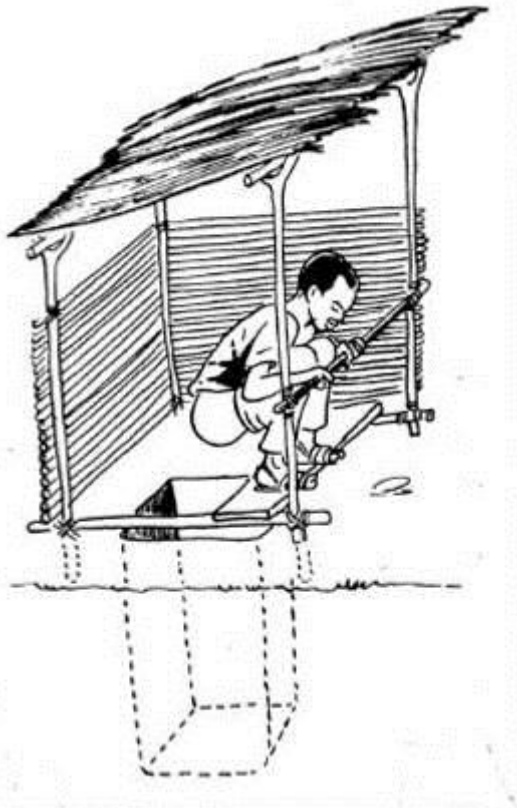
5. Saniya matarafa wale minnu ɲɛfɔlen don nin sigida in na, aw ka kan ka olu labato. Aw be tila ka denmisenni dege o wale ninna ani ka u matarafabaliya kɔɓɔɓɔɓɔɓɔ ɲɛfɔ u ye. O kɔ aw be sokɔɲɔna ni dugu saniyali walew dusu don u la.

6. Aw ye aw jija denmisenni ka balo ɲuman dun. Dumuni ɲuman be u tanga banaw ma. Bana minnu be denmisenni balodesetɔ faga, o banaw te se ka fɛn ke denmisen na, min balocogo ka ɲi.

3 Sigida saniyali

1. Aw be aw jija ka kolonw ni u dafelaw saniya. Aw kana a to baganw ka se kolonw ma. Ni aw be se, aw ka kan ka kolonw lakori. Aw kana son mawgo ka kolondaw noko, u kana pamanw bon kolonda la walima ka finiw ko yen. Mawgo be u makopeji ta kaw ni jisigiyoro minnu na, aw kana a to olu ka noko. Aw kana jurufilen bila duguma.
2. Aw be pamanw jeni. Nka minnu te se ka jeni, aw be olu don dugukoro ka u mabo sow ni kolonw ni jitayoro la.
3. be jegenw dilan walasa sokonobaganw kana taama hadamadenw noko la. Jegeningde mana dunya ka a datugu i n'a fo ja be a jira cogo min na, o de ka fisa. Ni jegeningde ka dun o be a dimoko ni kasa ko noko.

Jegeningde dilancogo nokoman do file.

Walasa ka do bo jegen kasa ni dimokow la, aw be to ka bokomugu, lenburukumuniji walima laso ke a kono tuma bee. Aw be to ka dingde datugu.

Du kono, jegen ni kolon ce ka kan ka ke metere 20 ye.

Ni aw ma se ka jegen dilan, aw be aw jija ka binnataa ke ka yoro janya so ni kolonw, ni jisigiyoro la. Aw be denmisenniwe dege a kecogo puman na.

Gafe min be wele tubabukan na ko “*Assainissement et propreté pour un environnement sain*” (Saniya wale minnu kenya sabati sigida la), hakilina dow be o la minnu be kuma jegen dilanni kan. Jegenokow fana be se ka ke nako koro, nka aw kana a ke nakofenw koro i n'a fo karoti, su walima salatiw.

Jegen matarafali be mawgo tanga bana caman ma.

3.1 Jegenw be mako jumenw je?

Jegenw ma dabɔ keneya ni ji ni saniyali dɔrɔn kama. U jeci ka ca:

Sutura yɔrɔ: Jegen te Jegendinge dɔrɔn ye. Nka sutura kɔsɔn a nafa ka bon ka u dilan ka je. Jegendinge nɔgɔmanw be se ka dilan ni aw bolokɔrɔfenw ye.

Lakana: Ni jegenw ma dilan ka je, farati be u matarafali la. Ni u yɔrɔ ka jan sow la, mɔgɔ be se ka bin musow kan ni u taara u mako la jegen na. Walasa jegenw ka ke lakanayɔrɔ ye, aw ka kan ka u dilan ka je yɔrɔ lakananen fana na.

Damu: A kadi mɔgɔw ye ka se ka sigi walima ka sonsoro walima ka jɔ ani ka taama ka fere jegen kɔnɔ. Ani fana, mɔgɔw ka teli ka u mako je u masurunya jegenw de la, minnu lakananen don ka bɔ fiɛ ni sanji ni sanjibugun ma.

Saniya: Ni jegenw nɔgɔlen don walima ni u kasa be bɔ, mɔgɔsi te sɔn ka don u kɔnɔ. O fana de be ke sababu ye ka banaw jensen jona. Dukɔnɔmɔgɔw ka kan ka jegenw saniyali falenfalen u ni jɔgɔn ce walima ka wari bɔ u lasaniyali kama, walima ka dabali werew tige walasa jegenw saniyalen ka to.

Bonya: Jegen saniyali be tɔgɔ duman ni bonya di u tigiw ma. O de kama mɔgɔ caman be musakaba don jegenw dilanni na.

Walasa ka to keneya la, a ka fisa aw makɔɛji be ka ke jisanumanw ye. Ka fara o kan musow fana mako be saniya fere werew la walasa u jelen ka to u ka kalolabɔ waati. (Walasa ka kunnafoni caman sɔrɔ musow ka saniyabaliya geleyaw kan, aw ye seben je 21 ni 22 laje.)

3.2 Jegen suguyaw

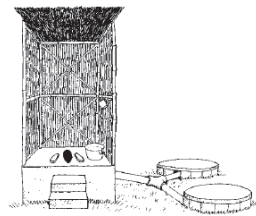
Jegen suguya caman be yen minnu be se ka dilan ni mɔgɔw bolokɔrɔfenw ye. A ma fɔ ko beɛ ka jegen suguya kelen jɔ, nka min nafa ka bon o de ye ka jegen suguya kelen nafa jefɔ mɔgɔw ye.

Aw ye aw janto nin na: Datugulan ma ke nin jaw jegenw na o kun de ye aw ka se ka u kɔnɔnaw ye. Datugulan ka kan ka don jegenw na walima ka u jɔ cogo la, mɔgɔ te se ka ye u kɔnɔ cogo min na, wa ni mako teka ke Jegendinge min na, o ka kan ka datugu.

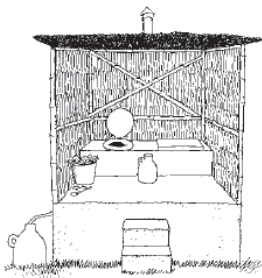

Ɗɛgɛn minnu bɛ labɛn walasa ka jirituruƴɔrɔw nɔgɔ don.

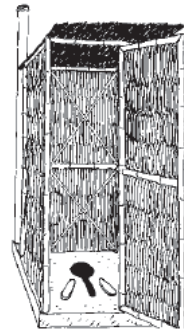
Dingɛ tɛ dunya, a bɛ bili, ani ka so jɔ a kunna, so min bɛ se ka ta ka bɔ a no la. A bɛ jɔ ƴɔrɔw la, mɔgɔw b'a fɛ ka jiri turu ƴɔrɔ minnu na ani fana ni u bɛ se ka Ɗɛgɛn suguya ninnu ladon ka Ɗɛ.

Ɗɛgɛn minnu dingɛ bɛ dunya ka a bili ka Ɗɛ ani ka so jɔ a kunna. U ka Ɗi ƴɔrɔw la, ƴɔrɔ minnu dugujukɔrɔji ƴɔrɔ ka jan ani jizon ma teli ka se ƴɔrɔ minnu na.

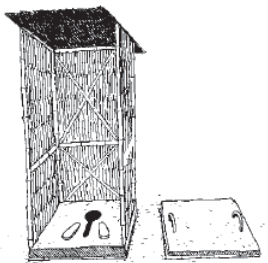

Ɗɛgɛn minnu na, banakɔtaa ni Ɗɛgɛnɛ tɛ taa fan kelen fɛ. Ɗɛgɛn da bɛ kɔrɔta ka wo fila kɛ a la. Banakɔtaa ni Ɗɛgɛnɛ tɛ taa sira kelen fɛ. Nin Ɗɛgɛn suguyaw bɛ dilan ƴɔrɔw la, mɔgɔw bɛ banakɔtaa kɛ nɔgɔ ye ƴɔrɔ minnu na, ani ƴɔrɔ minnu dugujukɔrɔji ƴɔrɔ man jan, ani jizon ka teli ka se ƴɔrɔ minnu na.

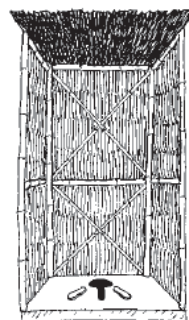
Ɗɛgɛn wasalen, fiɛɛ bɔda bilalen don minnu dingɛ la (Ɗɛgɛn wasa).

Ɗɛgɛndingɛ ka dun, a bɛ bili ni dali ye walima jiri ni bɔgɔ. So bɛ jɔ a kunna ni ka fiɛɛ bɔda bila dingɛ la walasa ka dimɔgɔw minɛ jan na. Nin Ɗɛgɛn suguyaw bɛnnen don ƴɔrɔw la, ƴɔrɔ minnu dugujukɔrɔji ƴɔrɔ ka jan, ani jizon ko farati tɛ ƴɔrɔ minnu na.

Dingɛ fila bɛ Ɗɛgɛn minnu na :

Dingɛ fila bɛ kɛ Ɗɛgɛn na, minnu man dun. U tɛ bili ka Ɗɛ ani minɛn girinman tɛ kɛ ka so jɔ. So bɛ bonya walasa ka Ɗɛgɛndingɛ fila bɛɛ kori. Nin Ɗɛgɛn suguya ninnu bɛ jɔ ƴɔrɔw la, mɔgɔw bɛ banakɔtaa kɛ sɛnɛfɛnw kɔrɔ ƴɔrɔ minnu na.

Ji bɛ kɛ ka Ɗɛgɛn minnu banakɔtaa lataa:

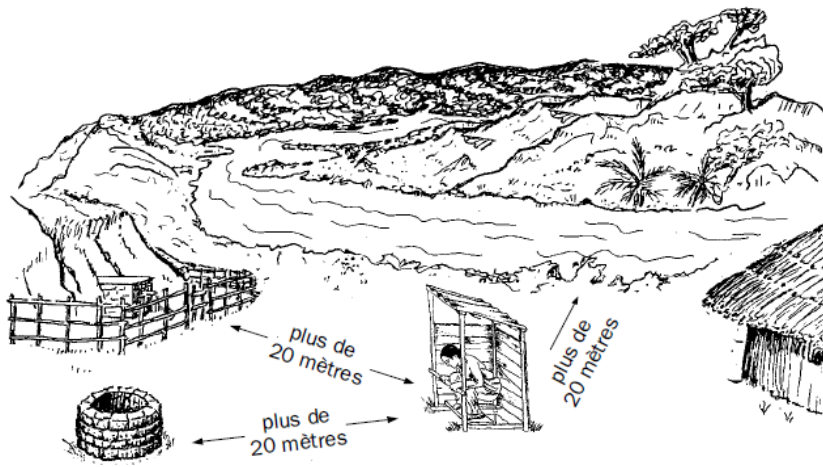
Jimarayɔrɔ datugulen, Ɗɛgɛndingɛ kelen walima fila, minnu ka dun ni so bɛ u kunna. Nin Ɗɛgɛn suguyaw bɛnnen don ƴɔrɔw la, ƴɔrɔ minnu dugujukɔrɔji ka jan ani mɔgɔw mako bɛ jɔ ji la ƴɔrɔ minnu na ka u ƴɛɛ saniya.

3.3 Ɗegenw ka kan ka jɔ yɔrɔ minnu na

Ni aw ye Ɋegenw jɔyɔrɔ sugandi, aw be a jatemine ni u jiw te jigin kolonw, ni dugujukɔrɔjiw la. Dugujukɔrɔjiw naɔoli sababu be bo yɔrɔw kecogo la i n'a fo dugukolo suguya, yɔrɔ Ɋigincoɔ, ani dugujukɔrɔji yɔrɔ janya hake. Feere doɔw be se ka a to lakana ka sabati sira doɔw fe.

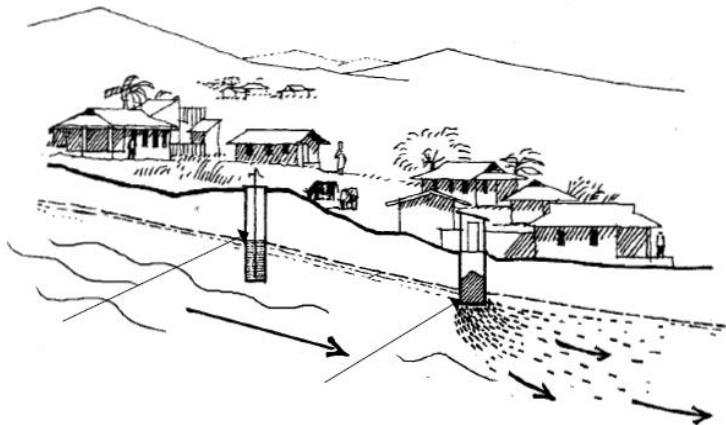
Dinge dunya (ni Ɋegen wuluwuluma don) walima ni dinge tilalen don fila ye (Ɋegen min banakɔtaa bana ke naɔ ye) u ni dugujukɔrɔji ce ka kan ka ke metiri fila ni tila ye. Ni aw be Ɋegendinge sen, ni aw ye a ye ko a yɔrɔ dugukolo Ɋiginnen don walima ni dinge fara ji la, o be a jira ko yen te Ɋegen jɔyɔrɔ puman ye. Aw be a to aw hakili la ko dugujukɔrɔji be yelen samiya fe ka teme tilema waati kan. Aw kana Ɋegen sen cogosi la jisigiyɔrɔw la.

Ni aw ye a ye ko Ɋegenji bana dugujukɔrɔjiw naɔ, aw be a laje ka banakɔtaa keyɔrɔ ke dinge ye, min te dunya, i n'a fo a Ɋefolen don cogomin [seben pe 37](#) la.

Ɗegenw ni baw ni dalaw ni minnijitayɔrɔw ni kɔw, ani kolonw ce janya ka kan ka ke metiri 20 naɔon ye.

A ka ca a la, dugujukɔrɔjiw be boli ka jigin. Ni Ɋegen jɔyɔrɔ were foyi te aw bolo fo Ɋegenji be dugujukɔrɔji sɔrɔ yɔrɔ minnu na, aw be u jɔ kolonw, jibolisira, ni dugumala ce.

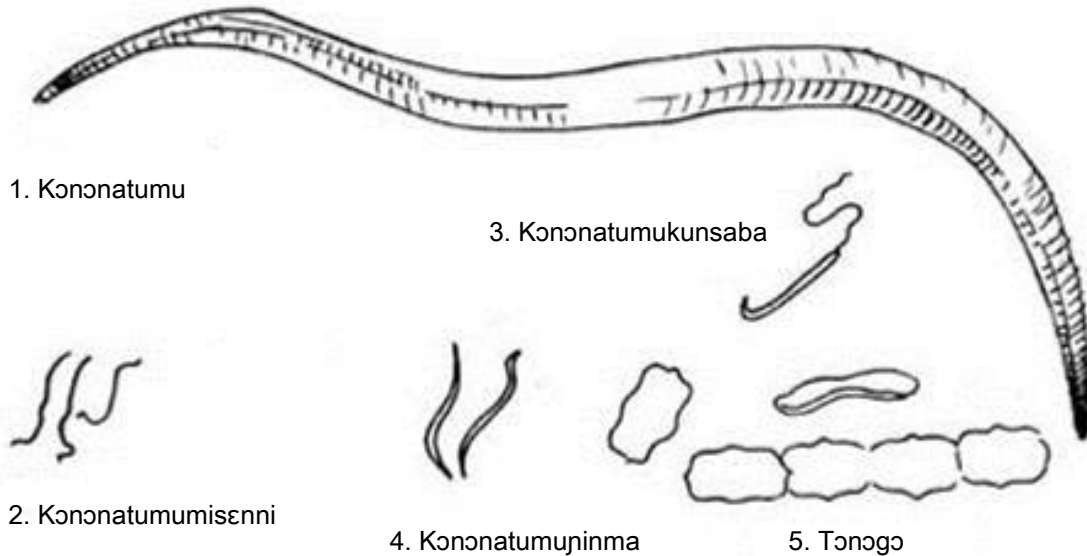
Ɗegenw ka kan ka ke kolon jibolisira ni dugumala ce, barisa ji be boli ka jigin de.

Minnijita kolonw

Nogo boto Ɋegendinge la ka jigin dugujukɔrɔji la

4 Kɔnɔnatumu w ni fɛnɛnamani wɛrɛw minnu bɛ balo mɔɔɔ joli la

Tumu suguya caman ni fɛnɛnamani wɛrɛw bɛ kɛ mɔɔɔ nugu la, minnu bɛ bana caman sababuya. Nin tumu ninnu ka teli ka sɔrɔ mɔɔɔ kɔnɔ:

Nin tumu ninnu na, kɔnɔnatumu ni tɔnɔɔɔ bɛ sɔrɔ mɔɔɔ la, ani u bɛ se ka ye banakɔtaa (walima fɔnɔn) la. Kɔnɔnatumukunsaba ni kɔnɔnatumujinma bɛ se ka banajugu bila mɔɔɔ la, ka sɔrɔ u te ye banakɔtaa la.

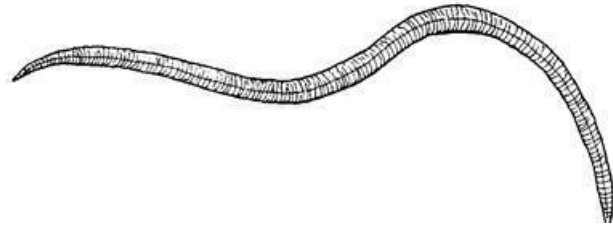
Ni aw ye a ye ko den dɔ bɛka fasa, a te sɔn ka dumunike, a dusu bɛ jugun walima a bɛ fɔnɔn, kɔnɔdimi bɛ a mine, a fari bɛ tɔn tɔn walima ka a ɛɛɛ, aw bɛ a bila aw hakili la ko tumu bɛ se ka ye a kɔnɔ ola aw ka kan ka tumuni fura di a ma.

Aw ye aw janto: Piperazini (*pipérazine*) bɛ tumufagafura caman na. U bɛ se ka tumu suguya fila dɔɔn de faga: kɔnɔnatumuniw ni kɔnɔnatumumisenniw ani u man kan ka di denw ni denmisen fitiniw ma. Mebendazɔli (*mébendazole*, *Vermox*) farati ka dɔɔn, ani a bɛ tumu suguya caman kele. Alibendazɔli (*albandazole*) ni piranteli (*pyrantel*) fana bɛ tumuni suguya caman kele, nka u da ka gɛlɛn. Fiyabendazɔli (*thiabendazole*) bɛ tumu suguya caman kele, nka a kolɔlɔ ka bon ani a man kan ka ta ka caya. Aw ye [sɛbɛn pɛ 373](#) ka taa a bila a [pɛ 375](#) la laje walasa ka kunnafɔniw sɔrɔ nin fura ninnu bɛɛ kan.

4.1 Kɔnɔnatumuni (tumu in ka jan ani a kɔrilen don)

4.1.1 A sɔrɔcogo:

A be sɔrɔ banakɔtaa fe: Ni saniya ma matarafa, tumufan minnu be kɔnɔnatumutɔw banakɔtaa la, olu be se ka se mɔɔ wɛrɛ kɔnɔ.

4.1.2 Kɔnɔnatumuni be bana minnu bila mɔɔ la:

Tumufan minnu sera mɔɔ kɔnɔ, o fan ninnu be ke tumuniw ye. U be don joli la ka taa fo fogonfogon la, ka nɛnɛ ni sɔɔsɔɔjalan bila mɔɔ la. Tuma dɔw la u be se ka sinkɔrɔkerɛdimi bila mɔɔ la walima sɔɔsɔɔ, kari jolima be bɔ min na. Ni banabagato sɔɔsɔɔra, tumumisenniw be jensen fiɛ fe ka se mɔɔ wɛrɛ ma, u be taa nuguw la ka bonya.

A janya be se ka se santimetiri 20 fo 30 ma. A fari nɛ ye jɛman, walima bilenmannama ye.

Ni kɔnɔnatumuniw be nugu la, u be se ka kɔnɔdimi, fɔnɔ, walima fanga dɔɔya bila mɔɔ la. Tumuni caman be denmisenni minnu kɔnɔ, o denmisenniw kɔnɔ be bonya. Kɔnɔnatumuniw man teli ka sisan bila mɔɔ la walima ka nugu geren (aw ye [seben nɛ 94](#) laɛ). Ni farigan ye den mine, tumuniw be bɔ a banakɔtaa, a da, walima a nu fe tuma dɔw la. Tuma kelen kelenw na, u be taa fiɛbɔdaw fe ka ninakili degun.

4.1.3 A kunbencogo:

Mɔɔw ka kan ka nɛgenw matarafa, ka u tɛgɛw ko safine na sani u ka dumunike, ani ka dumuniw tanga dimɔɔw ma.

4.1.4 A furakecogo:

Mebendazɔli (*mébandazole*) ka teli ka kɔnɔnatumuw faga. Aw ye a tacogo laɛ [seben nɛ 373](#) la. Piperazini (*piperazine*) fana ka ni (aw ye [seben nɛ 374](#) laɛ). Farafinfura dɔw fana ka fisa. Ni aw be a furake ni manje ye, aw ye [seben nɛ 13](#) laɛ.

Aw ye aw janto: Aw kana fiyabendazɔli (*thiabendazole*) ke ka kɔnɔnantumuni furake. A fura in be tumuw bila ka yelen ka taa nu walima da kɔnɔ ka ninakilidegun bila mɔɔ la.

4.2 Kōnōnatumumisenni (nin tumu ka dōgōn)

4.2.1 A sōrōcogo:

A tumu kelen o kelen be fan caman da mōgō banakōtaayōrō la. U be ḡeḡe bila o yōrō la, kerēnkerēnnenya la sufē. Ni den ye a yere syen, tumufanw be don a sōniw kōrō. U be se a kōnō o cogo de la, ani ka yeḡema mōgō wērēw fē.

A janya ye santimetiri 1 ye. A ḡe jēman don. A ka misen i n'a fō gaari.

4.2.2 A be kōlōlō min lase mōgō ka keneya ma:

Kōnōnatumumisenni farati man bon kosebe. A ḡeḡe be denmisenw bali ka sunōgō.

4.2.3 A furakēcogo ni a kunbencogo:

Saniya matarafali nafa ka bon kosebe. Hali ni aw ye den kōnōnatumuw faga, ni saniya ma matarafa, tumu ninnu be tila ka segin. **Ni saniya matarafara ka ḡe, tumuw be tunu u yere ma dōgōkun wōrō kōnō hali ni fura ma ta.**

- Aw be kulusi fitini dō don den na, walasa a kana se ka a bobara syen.
- Ni den wulila ka bō sunōgō la, aw be a bobara ni a tēḡew ko. Aw be a tēḡew ko safine na waati beē ni a bōra ḡegen na ani sani a ka dumunike.
- Aw be denmisenni sōniw tige ka u surunya.
- Aw be to ka den ko ka a ka finiw falen. Aw be a bobara ko ka ḡe ani ka a sōniw tige. Walasa ka dō bō a ḡeḡe na, aw be wazelini (*Vaseline*) dō mu a banakōtaayōrō la a da tuma.
- Aw be mebendazōli (*mēbendazole*) di a tigi ma. Ni aw b'a fē ka a tacogo don, aw ye [seben ḡe 373](#) laje. Piperazini (*pipérazine*) fana ka ḡi, nka a man kan ka di denw ma (aw ye [seben ḡe 374](#) laje). Ni kōnōnatumuni be den kelen na du kōnō, a ka fisa ka duden beē furake ḡōḡnfē. Ni aw b'a fē ka a furake ni layi ye, aw ye [seben ḡe 12](#) laje.
- Saniya ḡōḡn fēere ḡuman tē yen walasa ka i yere tanga kōnōnatumuw ma. Hali ni a sōrō fura be ntumu ninnu ban pewu, mōgō min ma yerēsaniya matarafa, ntumuw be se ka na o tigi la kura ye. Kōnōnuguntumuw be se ka kalo 6 ḡōḡn ke ka sōrō u ma sa. Ni an ye saniya bato a ḡe ma, ntumuw be tunu pewu pewu dōgōkun dama dama kōnō, hali ni u ma fura ke.

4.3 Kɔ̀nɔ̀natumukunsaba

Nin tumu fana ni dɔ̀ in sɔ̀rɔ̀ sababu ye saniya matarafabaliya de ye. A ka ca a la a tɛ bana bila mɔ̀gɔ̀ la. Ni a bugunna, a bɛ kɔ̀nɔ̀boli bila mɔ̀gɔ̀ la. Ni a bɛ denmisenni na, a bɛ se ka kɔ̀bɔ̀ bila a la.

A janya bɛ taa santimetiri 3 fo santimetiri 5 la. A fari nɛ ye bilenmannama walima bugunma ye.

4.3.1 A kunbencogo:

A kunbencogo ni kɔ̀nɔ̀natumumisenni kunbencogo bɛɛ ye kelen ye.

4.3.2 A furakɛcogo:

Ni tumuni ye gɛleya lase aw ma, aw bɛ mebendazɔ̀li (*mébendazole*) ta (aw ye [seben nɛ 374](#) lajɛ). Ni kɔ̀bɔ̀ ye den mine, aw bɛ jisuma suru a banakɔ̀taaɣɔ̀rɔ̀ la. O bɛ nugu ladon.

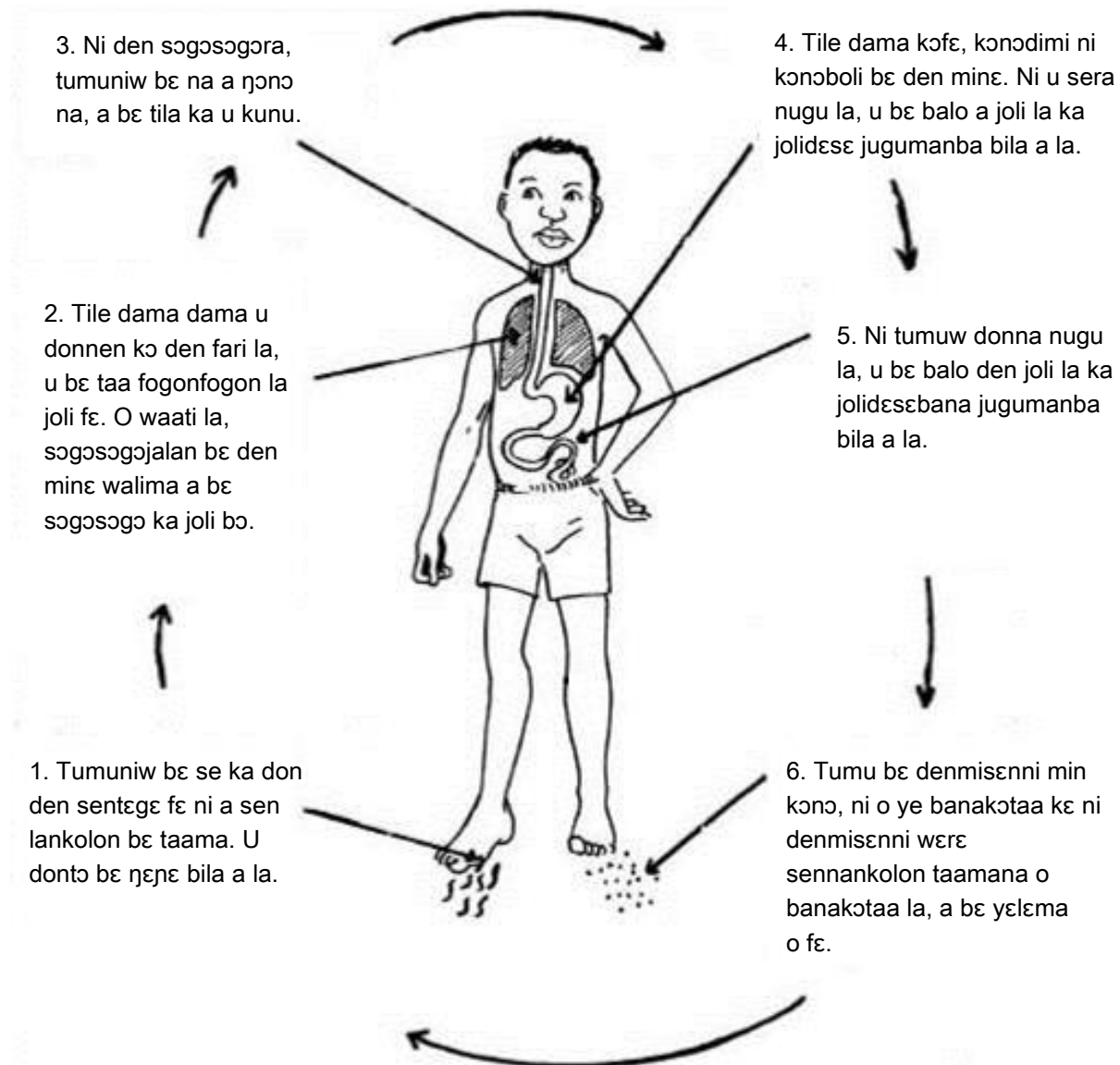
4.4 Kɔ̀nɔ̀natumupinma

Nin tumuni ninnu bɛ bana min bila mɔ̀gɔ̀ la, o bɛ jate denmisenni w ka banajuguw fɛ, ka da a kan u bɛ den joli min ka jolidɛsɛ bila a la. Ni aw ye denmisɛn dɔ̀ ye min fari nɛ jɛlen don a kan, walima a bɛ bɔ̀gɔ̀ dun, ni aw ye a sɛgɛsɛgɛ, aw bɛna a sɔ̀rɔ̀ ko tumuni bɛ a kɔ̀nɔ̀. Ni aw bɛ se, aw bɛ taa a banakɔ̀taa sɛgɛsɛgɛ. (a ye man di ni mikɔ̀rɔ̀sikɔ̀pu (*microscope*) tɛ.

A janya ye santimetiri 1 ye. A fari nɛ ye bileman ye.

4.4.1 A sɔɔsɔgo ni a be bana minnu bila mɔɔ la:

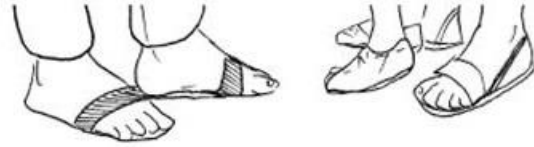
4.4.2 A furakɛgo:

Aw be a furakɛ ni mebendazoli (*mébendazole*) ye. Aw ye [sɛben nɛ 373](#) lajɛ.

Aw be dumuniw dun joliseginfura be dumuni minnu na walasa ka jolidɛɛ furakɛ, ani ka joliseginfurakisew ta. Aw ye [sɛben nɛ 374](#) lajɛ.

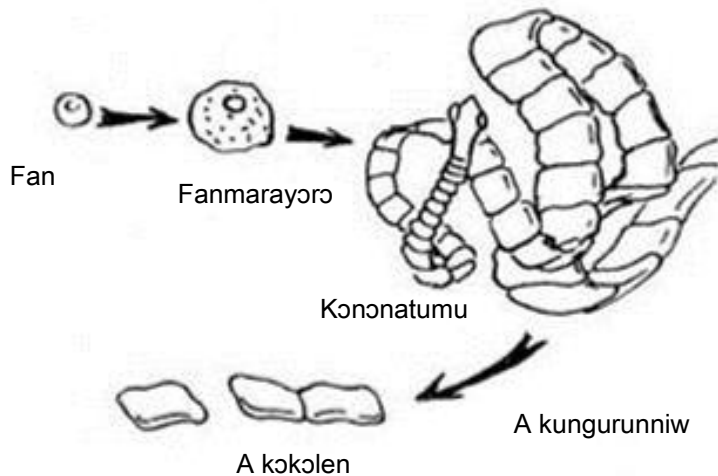

Aw be denmisenni w tanga kɔnɔnatumu w ma: Aw be ɲɛɛɲw jɔ ka u matarafa. Aw be samara don.

4.5 Keleɲɲatumuni (tɔnɔɔ)

Nin tumuni janya be se ka metiri 2 sɔɔ ni a be nugu la; nka a kunguruniw de be ye banakɔtaa la. Olu janya be santimetiri kelen bɔ. U ɲɛ jeman don.

Nin tumuni janya be se ka metiri 2 sɔɔ ni a be nugu la; nka a kunguruniw de be ye banakɔtaa la. Olu janya be santimetiri kelen bɔ. U ɲɛ jeman don. Tuma dɔw la a kunguruniw be bɔ u yere ma ka don finijukɔɔfini na.

Mɔɔ be tɔnɔɔ sɔɔ lesogo, misisogo, sogo werew walima jege mɔbali dunni fe.

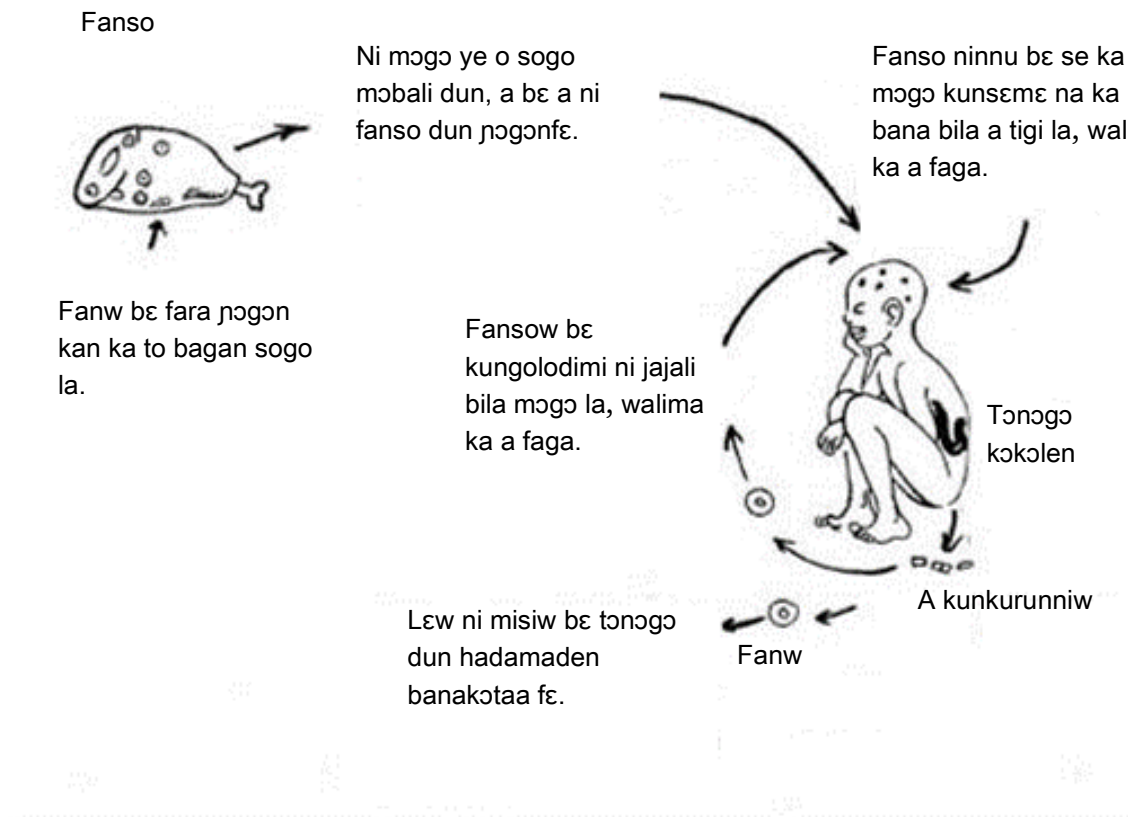
4.5.1 A kunbencogo:

Aw ka kan ka sogo beɛ tobi ka mɔ sani aw ka u dun, kerenkerennnya la lesogo. Sani aw ka sogo, walima jɛɛ dun, aw ye a laɛ ka ɲe ni a kɔkɔna mɔnen don.

4.5.2 A be kɔkɔlɔ min lase mɔɔ ka kenɛya ma:

Ni tɔɔɔ be nugu la, a be kɔkɔdimimisenniɛw bila mɔɔ la, ani ka geɛya wɛrɛw lase i ma.

A faratibamayɔɔ ye ni tɔɔɔ donna kunsemɛ na a be kungolodimi ni kirinni bila mɔɔ la, walima ka i faga. O be ke ni tumufanw sera mɔɔ kɔkɔ. O de la, aw ka kan ka aw tɛɛw ko ni aw ye banakɔtaa ke. Ni tɔɔɔ be mɔɔ min kɔkɔ, o tigi ka kan ka a janto saniya matarafali la.

4.5.3 A furakecogo:

Aw be nikulosamidi (*niclosamide*; zinitigi ka tɔɔ dalen *Trédémine*, *Yomesan*) walima parazikanteli (*praziquantel*) ta (aw ye [seben ɲe 375](#) laɛ). Aw be a tacogo kofɔlɛnw bato ka ɲe.

4.6 Bagansogolatumuni:

Nin tumuni ninnu te se ka ye banakɔtaa la, u be bɔ nugu la ka taa fasaw la.

4.6.1 A sɔrɔcogo:

A be sɔrɔ lesogo mɔbali dunni fe ni fanso be a la.

4.6.2 Bana taamasijew:

A be bɔ sogo tumuma hake dunni de la. Tuma dɔw la, a te dɔn, nka a be se ka banajugu bila mɔɔ la, walima ka a faga yere. Leri dama dama walima tile 5 sogo tumuma dunnen kɔfe, kɔnɔdimi be se ka mɔɔ mine ka kɔnɔboli ke a senkɔrɔ. Tile dama dama o kɔ, ni a juguyara kojugu, nin lahalaya ninnu be ke mɔɔ la:

- farigan ni nene;
- fasadimi;
- ɲɛda funu (tuma dɔw sen fana);
- jolisu wolo kɔrɔ;
- joli be ci ɲɛ jeman yɔrɔw kan

A bana juguya be men senna dɔgɔkun 3 fo dɔgɔkun 4.

4.6.3 A furakɛcogo:

Aw be dɔgɔtɔrɔ dɔ ka deme jini joona. Alibendazɔli (*albendazole*), walima mebendazɔli (*mébendazole*), olu ka ɲi.

Walasa ka u tacogo dɔn, aw ye [seben ɲɛ 373](#) ni [374](#) laje. Kɔrɔtikɔ-siteroyidi (*les cortico-steroïdes*) fana ka ɲi, nka dɔgɔtɔrɔ, walima keneyabaarakɛla dɔ de ka kan ka ale di)

4.6.4 Aw ye aw janto:

Ni mɔɔ caman ye sogo kelen dun, ni u beɛ banana, o be se ka a jira ko sogo mɔbali dunni de ye bana bila u la. A be se ka ke bana jugu ye. Aw be dɔgɔtɔrɔ dɔ ka deme jini.

4.6.5 Bagansogo mɔbali dunni bana kunbɛncogo:

- Aw be lesogo ni sogo werew tobi ka mɔ sani aw ka u dun.
- Aw kana sogokolow walima sogotobibali foyi di lew ma.

4.7 Təgətəgənin banakise

Ale tē tumu ye, fənənəmani fitini don min tē se ka ye ni mikrosikopu tē (mansini min bē ja labonya).

4.7.1 A sərəcogo:

Banakise in bē mōgō minnu na a bē sərə olu banakōtaa fē; saniya matarafabaliya bē a to banakise in bē don ji minta la, walima dumuniw, ola mōgō minnu bē o dumuniw dun, bana in bē se ka olu fana mine.

4.7.2 Bana taamasijəw:

Bana in taamasijə tē ye mōgō ye jəna na. O de la a banakise bē se ka kəncoboli juguman walima təgətəgənin (banakōtaa ni joli) bila mōgō la, kərənkərənnenyala, bana wərə bē mōgō minnu na walima balodəse.

Təgətəgənin taamasijə ye:

- Kəncoboli bē taa ka segin, tumadō la kənc bē ja.
- Kəncəngutige bē kē a la, jəgənnataa nege bē a tigi mine tumabəe, nka ni a taara, a tē banakōtaa fosi sərə, a dōw la yiriyiri dōron de bē bō.
- Nōgō ni yiriyiri caman bē bō (a ka ca a la a jilama tē), tuma dōw la ani joli bē bō.
- Ni bana ka jugu kosebē, ni basi caman bē bō, olu bē mōgō fanga dōguya ka u bana
- Ni farigan bē a senkərə o bē se ka a jira ko banakise fana sen bē a la.

Banakise min yera mikrosikopu fē

Mikrosikopu

Basi bō bē kəncoboli min sen kərə, o sababu bē se ka kē təgətəgənin banakise ye walima banakise wərə, ola farigan bē to sen na waati bəe. O de la təgətəgəni banakise in (*Shigella*) bē cun mōgō kan, banakōtaa bē magaya (a bē kē jilama ye), o bəe la farigan bē to sen na (aw bē gafe jə 518 lajə) i n'a fō a kəcogo kərə:

Kəncoboli + basi + farigan = bana min sababu ye banakise ye (təgətəgənin banakise suguya wərə, *La Shigellose*)

Tuma dōw la, sababuw wərəw bē təgətəgənin na. Walasa aw ka da a la ko təgətəgənin don fo ni banakōtaa segesegera.

Tumadōw la banakise in bē don mōgō bijə na ka nē sigi a la. O bē dimi kē kəncobara kiniboloyanfan sanfela la, a bē yələn disi la, wa dimi bē juguya ni a tigi bē taama. (a ni kunankunandimi bəe ye suguya kelen ye, aw ye [seben jə 329](#) lajə; sayi, aw ye [seben jə 172](#) lajə;

ani biɓedimi la, aw ye [seben ɓe 328](#) laɓe). Ni nin taamasijɓe ninnu be mɔɔ min na ni o tora ka sɔɔsɔɔ ka ji ɓelafinman dɔ bɔ, o be a jira ko bana in be a fogonfogon la.

4.7.3 A furakecogo:

- Ni aw be se aw ye dɔɔɔɔɔɔ dɔ ka demɛ ɓini ani ka banakɔtaa seɓeseɓe.
- Tɔɔɔɔɔɔnin juguman be se ka furake ni metoronidazɔli (*métronidazole*) ye, ni aw be se, aw be furowati dilokisanidi (*furoate de diloxanide*) fara a kan. Walasa ka fura tata hake ni furakeli kuntaala ani yeretangacogo dɔn; aw ye [seben ɓe 368](#) laɓe.
- Tɔɔɔɔɔɔnin juguman be se ka furake i n'a fɔ a damine waati be furake cogomin. Aw ka kan ka metoronidazɔli ni furowati dilokisanidi fila beɛ ta ([seben ɓe 368](#)).

4.7.4 A kunbencogo:

Aw be ɓegenw dilan ani ka u matarafa, aw be jimintaw bɔyɔɔ lakana. Aw be saniya walew matarafa.

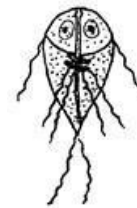
4.8 Nugulabanakise

Nugulabanakise ye banakise fitini ye, min be balo mɔɔ nugu la wa ale de ye kɔɔɔɔli caman sababu ye, kerenkerennenya la denmisɛnw ta. Kɔɔɔɔli in be se ka mɛn sen na (walima min be taa ka segin).

Ni mɔɔ min banakɔtaa ɓe nɛrema don, ni a kasa ka go ka a kanga, nka ni joli walima yiriyiri te a la, a ka ca a la nugulabanakise be se ka ke o tigi kɔɔ. A tigi kɔɔ be tɔn, ka a ni degun, wa a tigi be to ka fiɓe bila kosebe, ani ka girinti. Girinti kasa ka go i n'a fɔ kiribi. A ka ca a la, a tigi fari te kalaya.

A kɔɔɔɔli be se ka ban a yerema waati dɔw la. O la dumuni dafalen durni be mɔɔ demɛ.

A jugumanba furakecogo numan be ke ni metoronidazɔli ye (aw ye [seben ɓe 368](#) laɓe). Kinakirini (*la quinacrine, Atabrine*, [seben ɓe 368](#)) da ka nɔɔn, wa a ka ca a la a ka ɓi kosebe, nka kɔɔɔɔ jugumanbaw be a la.

Nugulabanakise yelen mikɔɔsikɔpu la

5 Sugunɛbileni

Sugunɛbileni sababu ye tumu dɔ ye min be don joli la. Tumu suguya ka ca duniya kɔɔ. Yɔɔ beɛ ni a ta cogoya don. Suguya kelen be yen, min ka ca farafinna, arabu jamana, ani ameriki worodugu yanfan dɔw fe. Sugunɛbilennike be yɔɔ minnu na, ni joli yera aw sugunɛ la o yɔɔ la, aw ka kan ka taa aw sugunɛ seɓeseɓe mikɔɔsikɔpu la ni banakise in te a la.

Sigida dɔw la, nin bana kofɔlen in ka ca kosebe fo ka a ke mɔɔɔw hakili la ko cemisseniw ka sugunɛbilennike ye musomaniw ka kalolabɔ nɔnabila ye.

5.1 Bana taamasijew

- A taamasijew min ka ca kosebe o de ye joli boli ye sugune na, kerengerennyala sugune toni labanw na. Tumu suguya werew be konobolibasima bila mogw la.
- A be barakordimi ni worofurance dimi bila mogw la; a ka ca a la o dimi in be juguya sugune kelen kofe. Farikalaya ni farijewe be se ka ke a sen korw.
- A be joli bila musow la, i n'a fo dilannabana.
- Kalo walima san dama dama kofe, dimi be se ka a tigi mine min be ke sababu ye ka a komokili, a bije, a samanene funu fo ka se sayama.

5.2 A furakewogo:

Aw ye taa keneya baarakela do fe yen. Parazikanteli (*praziquantel*) be jolilatumu suguya be furake. Metrifonati (*le métrifonate*) ni lokizannikini (*l'oxamniquine*) be jolilatumu suguya dow furake.

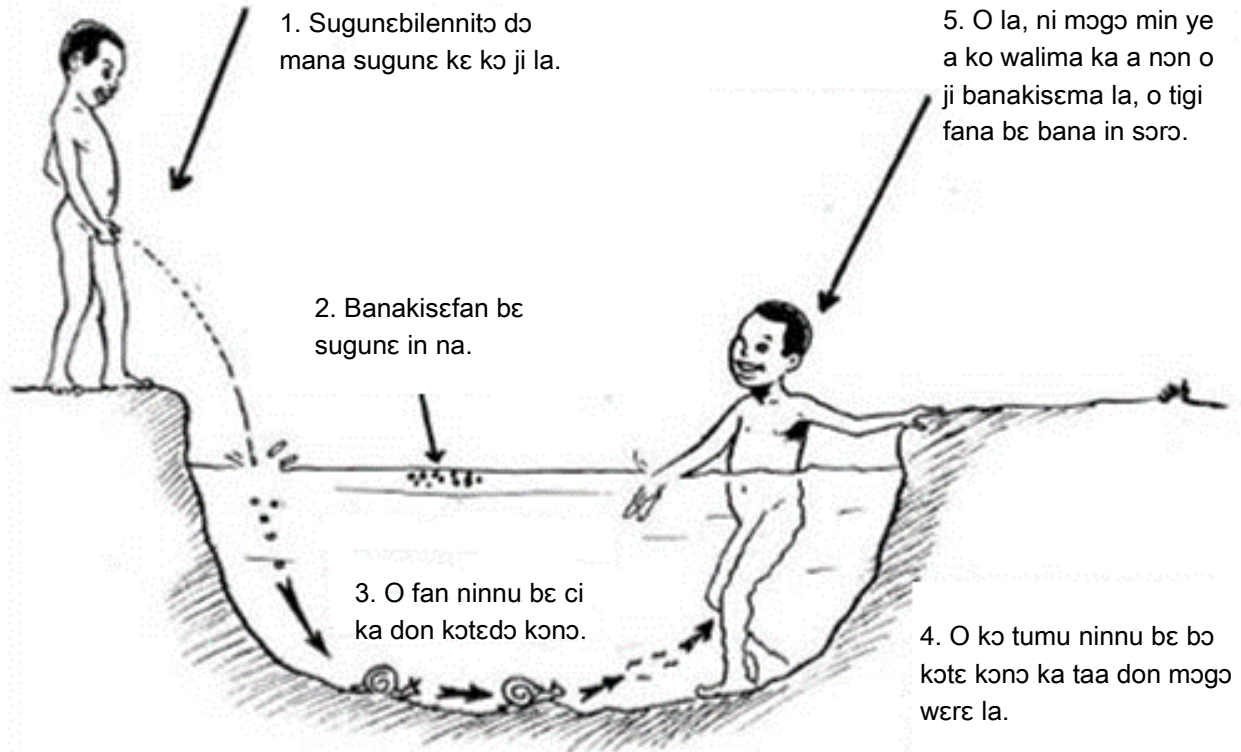
Walasa ka fura tata hake don, aw ye [seben ne 376](#) laje.

Kote kunbaba

5.3 A kunbencogo:

Sugunebilenni yelama man teli. A ka ca a la, a banakise be balo jilakote fitini dow de konw. Sugunebileni sorwogogo file:

Walasa ka aw yere tanga sugunebilenni ma, aw ye a keɓbagaw deme ka kote ninnu silatunu ani ka banabagato furake. Nka, min nafa ka bon ni a bee ye, o de ye: **Mɔgo bee ka to ka suguneeke jegen kono, nka aw kana a ke ji da la walima ji la abada.**

6 Nugulasugunebilenni

Nin bana in suguya ka ca, min juguyali be bo a banakise suguya la (o fana be bo sigida ke cogo la).

Bana in suguya minnu ka jugu:

- A damine, farigan ni jere be se ka e a sen koro;
- O kofe, konoboli joli bon be min sen koro. Taalen jefe, a tigi kono be funu (ka da a kan a bipe ni a samanene be bonya o la ji be yelen falaka kan min be nugu datugu) o be se ka laban saya la min sababu bora joli jiginni na a tigi kono. Banakotaa ka kan ka segesege walasa ka a don ni bana in don.

6.1 A furakecogo:

Aw be se ka nitiridazoli ta, nka a man ni waati bee, o ni a taa bee, aw ye taa aw yere laje dogotorsoro la barisa fura fen fen be nin bana in furake, olu bee farati ka bon.

6.2 A kunbencogo:

A le banakise be korobaya i n'a fo sugunebilenni ta, nka ale be soro banakotaa de fe.

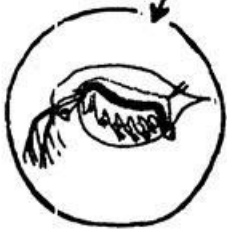
U kunbencogo bee ye kelen ye. Aw ye jegenw matarafa waati bee.

7 Segelen

Segelenbanakise ye tumu jamajan misenmani ye min be don mɔgɔw wolo kɔrɔ ka joli jugumanba dɔ bɔ a tigi senkuru, a genekala, walima a fari fanwere la. Tumu in be i n'a fɔ gaari, wa a janya be se ka teme metiri kelen kan. Segelen be sɔrɔ farafinna fan dɔw la.

Segelen ye lema cogo file:

1. Fan ninnu dɔw be ci ka ke tumu ye fari sogo la, nka a damine na, a tigi te a don. San kelen jɔgɔn kɔfe, tumu kunbaba dɔ be a kun bɔ a tigi farisogo la ka a fanw da.

2. Jilafɛnɛnɛmaniw be o tumufanw dun.

3. Mɔgɔ were mana o ji min, o tigi be jilafɛnɛnɛmaniw ninnu kunuji fe.

4. Segelenbanakise be mɔgɔ min na, ni joli be o tigi la, ni a donna ji la, tumu be a kunkolo bɔ joli fe ka fan caman da.

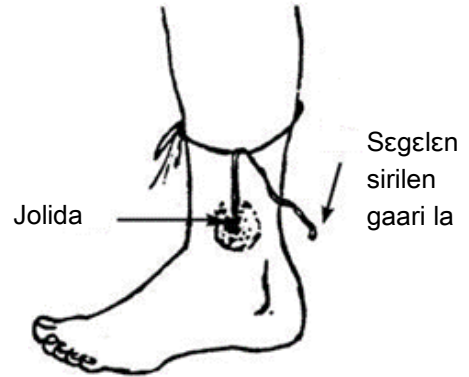

7.1 A taamasijɛw:

- A tigi senkuru, a genenkala, a kɔkili walima a fari fan were be funu ka a dimi.
- Dɔgɔkun kelen kɔfe kuru be falen, ka tila ka ci ka ke joli ye. A ka ca a la o be ke ni a tigi donna ji la walima ni a be a ko. O kɔ tumu jɛman be a kun bɔ jolida fe.
- Ni jolida nɔgɔra, dimi ni funu be bonya fo a tigi be dese ka taama. Tuma dɔw la a be laban negetigebana na (aw ye [seben pe 182](#) laje).

7.2 A furakɛcogo:

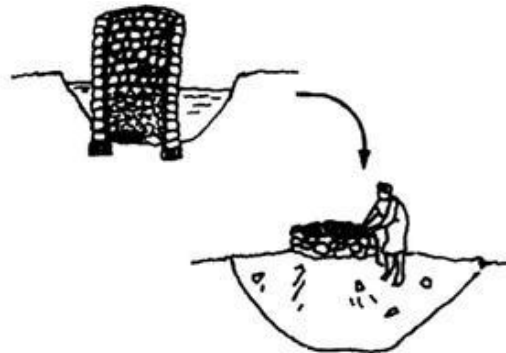
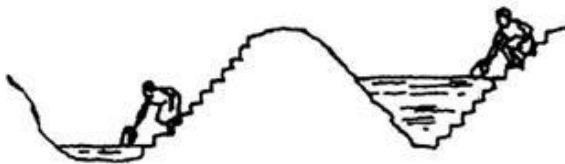
- Aw ye jolida saniyalen to. Aw bɛ fari jolimayɔɔ don ji suma na fo tumu in ka a kun bɔ.
- Aw bɛ gaari dɔ siri tumu in na, walima ka a meleke kalamani dɔ la, ka sɔɔ ka a sama dɔɔni dɔɔni don o don. O bɛ se ka to sen na fo dɔgɔkun kelen walima ka temɛ o kan. Tumu in janya bɛ se ka temɛ metiri kelen kan. Aw kana a tige barisa o bɛ se ka a juguya kosebɛ.

- Aw bɛ metoronidazɔli (*métronidazole*) walima fiyabendazɔli (*thiabendazole*) di a tigi ma walasa ka dɔ bɔ a dimi na ani ka a samani nɔgɔya. (Fura in tɛ tumu ninnu faga. Walasa ka a tacogow dɔn, aw ye [gafe nɛ 369](#) ni a [nɛ 375](#) lajɛ).
- Aw ye nɛgetigɛbana pikiri ke a tigi la ([sɛbɛn nɛ 147](#)).
- Ni joli juguyara (dimi, bilɛnya, funu, ani farigan), aw bɛ penisilini (*pénicilline*), walima dikilokisasilinni (*dicloxacilline*), walima o ni a nɔgɔnw ta ([sɛbɛn nɛ 351](#) lajɛ).

7.3 A kunbɛncogo:

- Aw ye worobineji ke aw minni ji ye ni aw bɛ o sɔɔ. Ni kɔlɔnji dɔɔɔn de bɛ aw bolo aw kana sin ka a min ten. Aw bɛ ji sensen ka a ke minnifipɛn kɔɔ. Sɛsenni bɛ ji banakise bɛɛ bɔ a la.
- Ni sigida mɔgɔw bɛ se ka sendayɔɔw dilan jitayɔɔ da la, mɔgɔw bɛ se ka ji ta o la ka a sɔɔ u ma nigin.
- Walima aw bɛ aw ka jisigiyɔɔw yeɛma ka u ke kɔlɔn ye walasa mɔgɔw ka ji bɔ ni jurufilen ye.

Ni mɔɔ ma don jiminta la, walima ka u ko la, banakise te a lasɔɔ, wa banakise se ka silatunu pewu ka bɔ an ka sigidaw la.

8 Wololabanaw

Nin bana in be sɔɔ Farafinna sahelɪ jamanaw de la. Banakise be sɔɔ cencen na dimɔɔ dɔw de fe. A be ke kuru gɛlɛn bileman ye mɔɔ sogo kɔɔ. Ni dimɔɔ in ye mɔɔ min kin, a be bana bila o tigi la.

Bana in suguya dɔ be yen o be fiɛ bila mɔɔ farisogo kɔɔ. Ale dɔnni ka gɛlɛn, a furake man di wa a da ka gɛlɛn. Ni aw be se, aw ye dɔɔɔɔ dɔ ka deme jini.

A suguya wɛɛ be yen, o ka jugu kerɛkerɛnɛnya la mɔɔ wolo de ma (wololabana, a be joli bila mɔɔ la). Ale furake ka di.

8.1 A be taamasije minnu be yemɔɔ wolo la:

- Dɔɔkɔn 2 fo 8 dimɔɔ ka kinni kɔfe, kinnida in be funu.
- O funu be ke joli ye, wa a ka ca a la ne be ke a la.
- Joli ninnu be keneya u yere ma, nka u be se ka dɔɔkɔn caman ke fo ka se san 2 ma.
- Joli ninnu juguya ka di kosebe (banakise fe)

8.2 A furakɛcogo:

- Aw be joliw saniya ni ji wulilen min sumalen don.
- Aw be finimugu dɔ su jikalan na ka o da joli la miniti 10 fo ka se miniti 15 ma. (aw kana a kalaya fo a ka aw wolo jeni).
- Aw ye o ke sije 2 tile kɔɔ, fo ka se tile 10 ma. Tumadɔw la nin furakeli cogoya in be se ka a keneya fo ka a ban. A nɔ dɔ be to.

9 Keneyako geleyaw minnu sababu ye sosow ni dimɔɔw ye

Sosow be na ni bana caman ye i n'a fɔ sumaya, hakiliwulibana ani sayineremuguma. Bana ninnu yelema ka di. Sosow be u fan da ji lasigilenw de la.

Walasa ka sosowbali ka bana bila mɔɔw la:

- **Aw kana a to soso ka aw kin.** Aw ye temekon don aw ka sodaw ni finetiriw la, ka sosofagalan mene, ka finiw don minnu be aw fari fan bee datugu, ani ka aw da sangesulenw kɔɔ.
- **Aw ye bana in furake ka a jensenni bali.** Aw ye aw jija mɔɔw ka furakeli puman dafalen sɔɔ hali ni a se te u ye.
- **Aw kana a to sosow ka basigi aw da la.** Aw ye aw ka jimarayɔɔw lakana i n'a fɔ barikon ni siteriniw. Aw be jibolisira pumanw dilan aw ka orobinew, kolonw, ani ji woyoyɔɔw kerefe walasa ji kana lasigi.
- **Aw ye sosow bali ka basigi ni dugukolo ni ji labaaracogo puman ye.**

Dugukolo labaaracogo yelemanni, i n'a fɔ jiritigeba, barazi jɔ, jitemesira wajibi yelemanni, kungobaw lankolonyali, olu bee be a to sosow ka basigi.

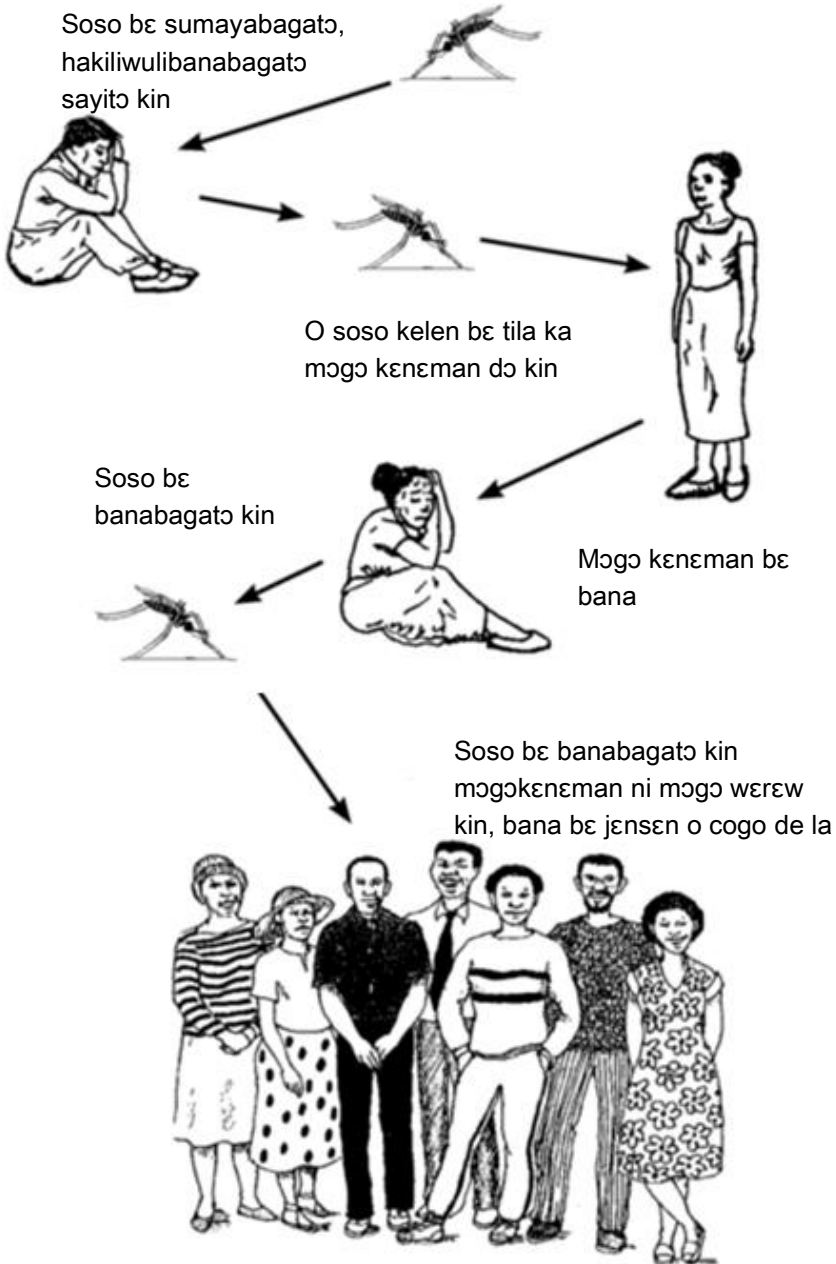
Bana minnu sababu ye soso ye olu jensen ka di geleya waatiw la i n'a fɔ kele waatiw, ani mɔɔw ka sigiyɔɔw yelemaniw, jahadi kow, waati min a be mɔɔw hakili la ko geleyaw te se ka kunben.

9.1 Sosow be bana bila mɔgɔw la cogomin

Bana saba minnu sababu ye sosow ye olu file: sumaya, hakiliwulibana, ani sayi neremuguma (aw ye [sigida 12](#) laje). Nin bana ninnu si ni si taamasijew te kelen ye, wa u si te sɔɔ soso suguya kelen fe wa fana u buguncogow te kelen ye. Nka nin bana ninnu kunben cogow bee ye kelen ye ka da a kan u bee be sɔɔ fen kelen de fe ni o ye soso ye.

9.1.1 Aw ye aw yere tanga sosow ka kinni ma

Sosow be banaw jensen cogomin

Bana minnu sababu ye sosow ye, olu be se ka bali ni an ye an yere tanga soso ka kinni ma. Walasa ka *sosow kelecogo don aw ka sigida la*, aw ye ladilikan ninnu kalan. Walasa ka do bo sosow ka kinni na:

- Aw be finiw don minnu be aw bolow, aw senw, aw kunkolo, ani aw kanw datugu.
- Aw ye sosofagalan tugu, ka soso gennanw i n'a fo sukolan, maliyirinitulu, walima bazilibulu matarafa. Soso gennanw nafa ka bon kosebe kerengerennena la denmisenw ma barisa a be sosow ka kinni kunben hali ni soso keleli feere werew ma tige.
- Aw ye temekon ke daw ni finetiriw la.
- Aw ye sange ni birifini sulenw matarafa walasa ka aw ni aw denw kisi sosow ka kinni ma ka aw to sunogo la. Aw ye sange da soori dilan walima deben koru ka je walasa sosow kana donyuru ru. Yuru caman na, feere dow tigelen don walasa muso konomaw ni denmisenw ka sange soru songo ngon na walima fu. Walasa sangew ka sosow kunben ka je u ka kan ka su kalo 6 o kalo 6 fo ka se kalo 12 ma. Aw ye sange siri hali ni aw be aw da kenema.

Aw ye aw hakili to a la: sange ngon te sumaya kunbenni na (aw ye [seben je](#) laje), nka a joda te hakiliwulibana ni sayi la kosebe.

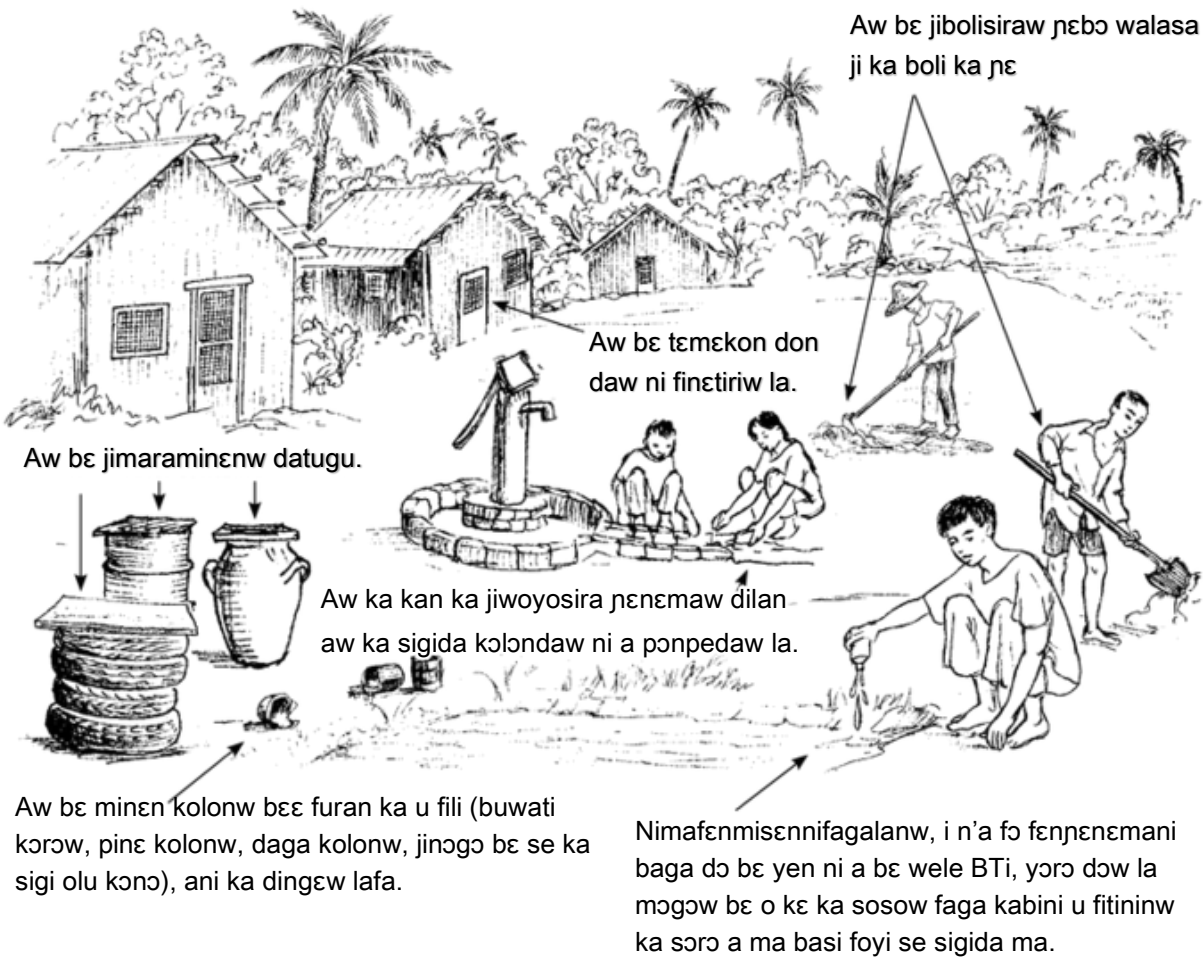
9.2 Sosow kunbencogo sigida la

Sosow be fan da jisigiyuru la. O fanw be ru tile 7 ru. Ni aw tora ka jisigiyuru saniya sije kelen dogokun konu walima ka jiwoyosiraw dilan, sosow tena basigi sango ka bana jensen. Walasa ka sosow bali ka bugun:

- Aw be jinogsigiyuru saniya, i n'a fo: pine kolonw, bintuw, bintuw, nine kolonw, jimaranw, pamantonw, wuluwulujiw, ani ka fara jinog sugu o sugu kan minnu be sigi sokononaw la.
- Aw be aw ka dugukolow labaara walasa ka ji bali ka sigi yuru kelen ni o kera, dugukolo be ji min.

9.2.1 Aw ye sosow dagayɔɔ mabɔ sow ni sigida la:

Fɛɛɛ wɛɛ minnu sigilen don sen kan ka sigida sosow kunɛn:

- **Aw be jegew mara, minnu be sosow dun.** Ameriki cɛmance la sosjegew, Farafinna baman, a tebenw olu ni jege wɛɛw be se ka sosow bali ka bugun. Yɔɔw beɛ ni a jege toɔ don nka u beɛ be wele ko “sosojege”.
- **Aw ka kan ka a to ji ka woyo, ka foro kɔnɔ jibolisiraw laben** ani ka jibolisira kɔɔ nebo, jiwoyosira kɔɔ minnu be yen ni olu te mako ne bilen, aw be olu datugu. Aw be ji bo malosunw kɔɔ siɛ kelen dɔgɔkunkɔnɔ tile 2 walima tile 3, o be sosodenw faga ka sɔɔ a ma basi ke malosunw na.
- **Aw be jiriw turu,** kɔnɔw, tonsow ni danfen wɛɛw be sigi olu la, u be mɔgow dɛmɛ ka sosow faga. Jirinikunamani min be Farafinna ni Endujamana na, o be sosow gen, wa a buluw be se ka ke fura fana ye.

9.2.2 Fenjenemafagalan

Sosow bugun waati san kɔɔ, u silatunu ka di o waati la ni fenjenemafagalan ye. Fɔɔ, mɔɔw tun be fenjenemafagalan dɔ ke ka sosow faga ka caya ni a be wele DDT, u tun be a fiye kenema sosow dagayɔw la. Nka DDT ye бага ye min be tɔɔw lase mɔɔw ni bagaw ma, a be kanseribana bila mɔɔw la ani ka fiye bila denyereniw na. Ni aw ye бага in fiye, fiye be se ka a lase yɔɔw caman ani jiw la, wa a be se ka to o yɔɔw la ka san caman ke. Ni a menna, a tijenninɔ be bonya ka taa a fe. O kama, jamana caman na, a jininnen don ka sosow faga ni fenjenemafagalan ye minnu man farin.

Pirefirini (*les pyrethrines*) ye fenjenemafagalan suguya dɔ ye, ale te tɔɔw kuntaalajan lase mɔɔw ni baganw, ani dugukolo ma. Pirefirini nafa were ye, a ka fisa ni DDT walima malatɔn ye, olu fana be mako je ka caya nka u tijenninɔ ka bon; o kama kun te a la ka u caman fiye yɔɔw la.

Pirefirini mana fiye, a бага te basigi yɔɔw la. Nka aw kana a fiye mɔɔw kerefe, o de la mɔɔw ka kan ka u janto u yere a fiye waati. Pirefirini be neje bila mɔɔw fari ni a je na, a be fari bilen bilen ka tila ka ninakili fereke. Aw kana a to fenjenemafagalan in ka se aw fari ma, kerengerennya la denmisenniwi ni musokɔɔmaw ani den be muso minnu sin na.

Piriferini mana se jitayɔɔw la o farati kaka jugu. Aw kana pirefirini ke jitemesiraw kerefe walima ɔɔw kɔɔ abada.

Bi DDT seginna kura ye, mɔɔw be baara ke ni a ye cogoya werew la min ni a folblama kecogo te kelen ye. Sisan a jininnen don mɔɔw fe, u ka a fiye sokɔɔnaw dɔɔn na, ani fana ka a fiyeyɔɔw dan dɔn. O kecogo in be wele angilekan na ko IRS ni o kɔɔ: sokɔɔw fenjuguw fiyeli. O ye ka DDT dɔɔni fiye sokɔɔw kokow la walasa ka sosow faga. O kecogo in na, бага te caya wa a be ke yɔɔw koronnenni dɔ dɔɔn de la, min be a bali ka se jisɔɔyɔɔw la, o be ke sababu ye fana ka sosow bali ka basigi.

Baga be fenjenemafagalan be la. Ni aw bena DDT, piretirini walima fenjenemafagalan were fiye:

- Aw be ladilikan bato, ani ka fenjenemafagalan fiye ni hakilisigi ye
- Ni aw be u fiye, aw ka kan ka aw yere tanga tuma be ni gan ni duloki bolowan ni pantalon ani samara ye, wa aw kana jine ka aw da fana meleke.
- Ni aw be se, aw ye bagamafen keta hake dɔɔya kosebe. Aw be a fiye sosow donda la so kɔɔ, ani u basigi yɔɔw la.

Fenjenemafagalan бага te waati jan ke ka sosow gen. Ni aw ma je a labaarali kɔ, aw be aw yere tanga kosebe.

- Aw kana a fiye denmisenni w ni musokɔnɔmaw ani denbatigiw kerefe abada.
- Sange minnu sulen don fenfenemafagalanji la, aw be denmisenni w kolɔsi, u kana maga o sangew la hali dɔni, kuma te ka u jimi walima ka u sɔnsɔn.
- Ni aw be sange sulen ko, aw be a ko minen belebebeba dɔ kɔnɔ ka tila ka o ji ke wuluwulu dingɛ kɔnɔ. O be an ka minijiw ni an makoɲejiw beɛ tanga a бага ma.

Fenfenemafagalan fen o fen mana fiye sosow la ka a danmateme, o te mako ɲe u ye tuguni.

Fenfenemafagalan fiyeli ye sosow genni feere teliman ye. Nka fenfenemafagalan be soso kinda banaw dɔɔya ni o ye a sɔrɔ sigidalamɔɔ beɛ be o feere w sigi sen kan walasa ka sosow bali ka basigi.

10 Boloci—yeretanga feere beɛ la nɔɔman ani a beɛ la ɲuman

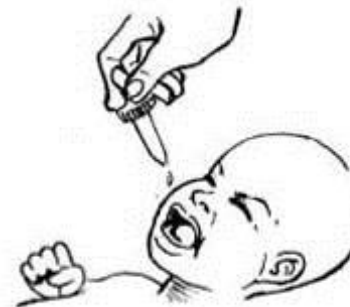
Boloci be mɔɔ tanga bana jugu caman ma. Jamana beɛ ni a ka boloci baara kecogo don wa a ka ca a la a be ke fu la. Bolocila minnu be na aw ka sigidaw la, aw be olu deme u ka baara la. Ni bolocilaw yere ma na, aw be taa ni denmisenni w ye aw kerefe keneyasow la walasa u bolo ka ci.

Aw ka kan ka denmisenni w boloci u keneman o ka fisa u banabagatɔ bolocili ye.

Banakunbenfura minnu nafa ka bon denmisenni w ma, olu de file:

1. **D.T. COQ** boloci be ke ka kannabagani, negetigebana ani keteketeni kunben. Nin boloci ninnu ka kan ka ke den na a kalo 2. 1 be ke a kalo 4, 1 a kalo 6, 1 were a kalo 18. Tumadɔw la boloci kelen be fara a kan san 4 ni san 6 ce.
2. **Senfagabana boloci.** Ale toniko kelen be ke den da kɔnɔ kalo o kalo, kalo saba kɔnɔ. A ka ca a la a be damine den kalo saba. A ɲininen don aw fe aw kana sin di den ma leri fila sani fura ka toni den da ani leri fila fura toninen kɔfe den da. Sidabana tigilamɔɔ be du minnu kɔnɔ, olu ta ka ke pikiri ye o ka fisa ni furaji ye.
Senfagabana boloci ni D T COQ pikiri be se ka ke ɲɔɔn fe.

3. **B C G** ye sɔɔsɔɔɲije kunben boloci ye. Ale be ke siɲe kelen. A pikiri be ke numanbolo la wolo kɔrɔ. Denw bolo be se ka ci u woloyɔrɔ la walima o kɔfe. Ni sɔɔsɔɔɲije be duden dɔ la, a ka fisa ka o dudenwbolo ci u bangeni dɔɔkun fɔlɔ kɔnɔ walima a kalo kelen kɔfe. Bolocida be ke joli ye, o nɔ be tila ka ke jolifɔn ye;

4. **ɲɔni** (a dɔnnen don fana ni **kulezon** ye) Ale pikiri be ke den na a kalo 9, a te ke ka kɔn o ɲe. Tumadɔw la, filanan be ke den kalo 15 walima o kɔfe. Jamana dɔw la boloci 3 be fara ɲɔɔn kan ka ke 1 ye ni a be wele ko « PRO » o be ke ka ɲɔni ni kenkekɔkɔɲkunben. A pikiri kelen

be ke den kalo 12 ni a kalo 15 ce, filanan be ke san 4 ni san 6 ce. Sidabana be den min na, aw kana jɔnin pikiri ke o den na.

5. Biɓɓedi boloci pikiri ye keko sigiyɔɔma saba ye, ale ni kannabagani, negetigebana ani keteketeni pikiri be ke jɔɔɔn fe. Jamana dɔw la biɓɓedi boloci fol be ke kabini den bange yɔɔ, filanan be ke a kalo 2, sabanan a kalo 6. Dɔɔɔkun 4 ka kan ka don boloci fol ni filanan ce, dɔɔɔkun 8 be don filanan ni sabanan ce.
6. **Hib (*Haemophilus influenzae de type b*)** banakise min ye denmisenni w ka kanjabana ni u ka sinkɔɔkeredimi sababu ye. A boloci pikiri ye sigiyɔɔma 3 ye, a ni «D.T.COQ» pikiri 3 fol be ke waati kelen na.
7. **Negetigebana (*tétanos*)** boloci min be ke mɔɔɔkɔɔɔba la ani denmisenni minnu si temena san 12 kan. Duniya fan bee la, negetigebana boloci lapininen don san 10 o san 10. Jamana damadɔ kɔɔ, negetigebana boloci be ke denmisenni na u san 9 ni san 11 ce. (san 5 D T COQ fol kelen kɔfe), o kɔfe, san 10 o san 10 a be ke fana. Musokɔɔma fana ka kan ka negetigebana boloci ke walasa ka a den kisi (Aw ye gafe je 182 ni 250 laje).
8. **Kɔɔɔbolikunbenfura (*Rotavirus*)**: A be di den ma a kalo 2 ka se kalo 4 ma sije 2 ka se sije 3 ma. Ni a jeci be yen, a be di den kalo 6 fana. Nin fura in be kɔɔɔboli bali, ale min ye denmisenni caman ka saya sababu ye.

Jɔni fana boloci tun be ke dɔɔɔɔɔɔɔ dɔw la, nka foroba bolociw sababu la, o bana in tununa.

Kenkenkɔɔɔɔ ni tifoyidi ani kanjabana bolociw fana be yen, nka u lasɔɔ man di wa u te di ni kecogo kerenkerennen dɔw te.

Jamana dɔw la, sayinerema boloci ye wajibi ye. A be ke den san 1 ka tila ka a kuraya san 10 o san 10. Aw ye jɔnikali ke aw ka mara boloci yɔɔ la.

Jɔni ni senfagabana ani sɔɔɔɔɔɔɔnije bolocifuraw ka kan ka mara sumayaba la, fo ka u ke gilasi ye (a yɔɔ funteni man kan ka teme degere 8 kan). Biɓɓedi, negetigebana, keteketeni ani kannabagani, olu fana bolocifuraw ka kan ka mara sumayaba la, nka u man kan ka ke gilasi ye (a yɔɔ funteni man kan ka teme degere 8 kan). Negetigebana ni keteketeni ani kannabagani bolocifuraw dilannen te se ka teme leri 1 kan. A dilannen kɔ, ni a je kera jeman ye, o be a jira ko a tijena, a te se ka a baara ke tuguni.

Aw kana sigi ni denmisenni w ye, a ye u boloci.
Aw kana jine fana ka boloci kuraya ([gafe je 264](#))

Walasa ka sumayabana kunben feere juman jɔɔɔn, aw ye [sigida 12](#) laje:

**Ka bana furake a tuma na ka je, o jɔɔɔn banakunbenfeere te.
Bamananw ko: wulituma dɔn ka fisa sen ka di ye.**

11 Banaw ni jogindaw kunbencogo werew

Nin sigida in kɔɔ, an kumana banaw kunbencogo kan ni olu ye **yeresaniya** ni **sigiyɔɔsaniya** ni **boloci** ye. Gafe in kɔɔ, aw bena hakilinanw sɔɔ minnu be aw tanga bana ni joginniw ma. Aw be se ka to keneya la cogomin na ni balo puman ni farafin furaw ni tubabufuraw ye, olu fana beɛ nɛfɔlen don gafe in kɔɔ.

Kunmakan damadɔ be gafe damine na minnu nesinnen don sigida keneyabaarakelaw ma, o kumakanw be hakilinanw di mɔɔw ma minnu be a to u be je ka baara ke ɔɔɔɔɔɔ.

Ni keneya geleya kerenkerennenw nɛfɔra sigidaw la ka tɛmɛ, aw be hakilina caman sɔɔ yeretangacogo kan olu ma. Ni aw ye o hakilina ninnu batu, aw be se ka ke sababu ye ka aw ka du walima dugu ke sigiyɔɔ lakanalen ye keneya sira fe.

Aw ye aw hakili to a la ko banajugu ni saya kubencogo puman ye furakeli jona ye.

Furakeli jona ye banakunbencogo fanba dɔ ye.

Sani ni sigida in laban cɛ, an be a fe ka kuma bana kunben cogo dɔw kan, minnu kofɔlen don gafe in fan werew la. O banakunbencogo ninnu ka kan ka nɛfɔ ka a geleya.

12 Delinako minnu be dankari ke keneya la.

Delinako dɔw be yen olu be dankari ke mɔɔw yerekun ka keneya la fo ka se i kerɛfe mɔɔw fana ma. O delinako ninnu caman be se ka ye ka to yen walima ka u dabila. A baara fɔɔ de ye ka mɔɔw lafaamu munna delinako ninnu dabilali nafa ka bon.

12.1 Dɔɔmin

Ni dɔɔ be mɔɔw nisɔɔndiya, a be se ka tɔɔɔ fana lase u ma, kerenkerennenya la a minbagaw ka denbaya. Nka ka dɔɔ dɔɔni min waati ni waati o tɛ basi ye.

A ka ca a la fana dɔɔ dɔɔni dɔɔni minni de be mɔɔw ke dɔɔ minnaba ye. Duniya kɔɔ, dɔɔ min kojugu de ye keneya geleya fanba ye dɔɔminnaw bolo ani halidɔɔminbaliw fana. Dɔɔ be se ka dankari ke dɔɔminna ka keneya la, (a be na ni bɛɛɛɛɛɛ ye, gafe [nɛ 328](#) ani sayi gafe [nɛ 172](#)). Dɔɔmin kɔɔɔ be se dɔɔminna ka denbaya ani a ka sigida beɛ ma. Lagosili min be da mɔɔw sulen kan ani a ka yere bonya, waati min a ma dɔɔ caman min, olu de be na ni tɔɔɔ ni tijeni, ani kojugu kew ye min kɔɔɔ be se a tigi kanubagaw ma.

Dutigi joli ye u kun warini beɛ tijɛ dɔɔ la ka u denw kɔngɔɔ to yen? O waleya bena ni segin kɔ ye ani denbaya degunni.

Mɔgɔ joli bɛ u fɛ mɔgɔw degun ka sababu kɛ dɔlɔmin ye, u bɛ tila ka dɔlɔ min ka taa a fɛ walasa o ka u jine degunw ko?

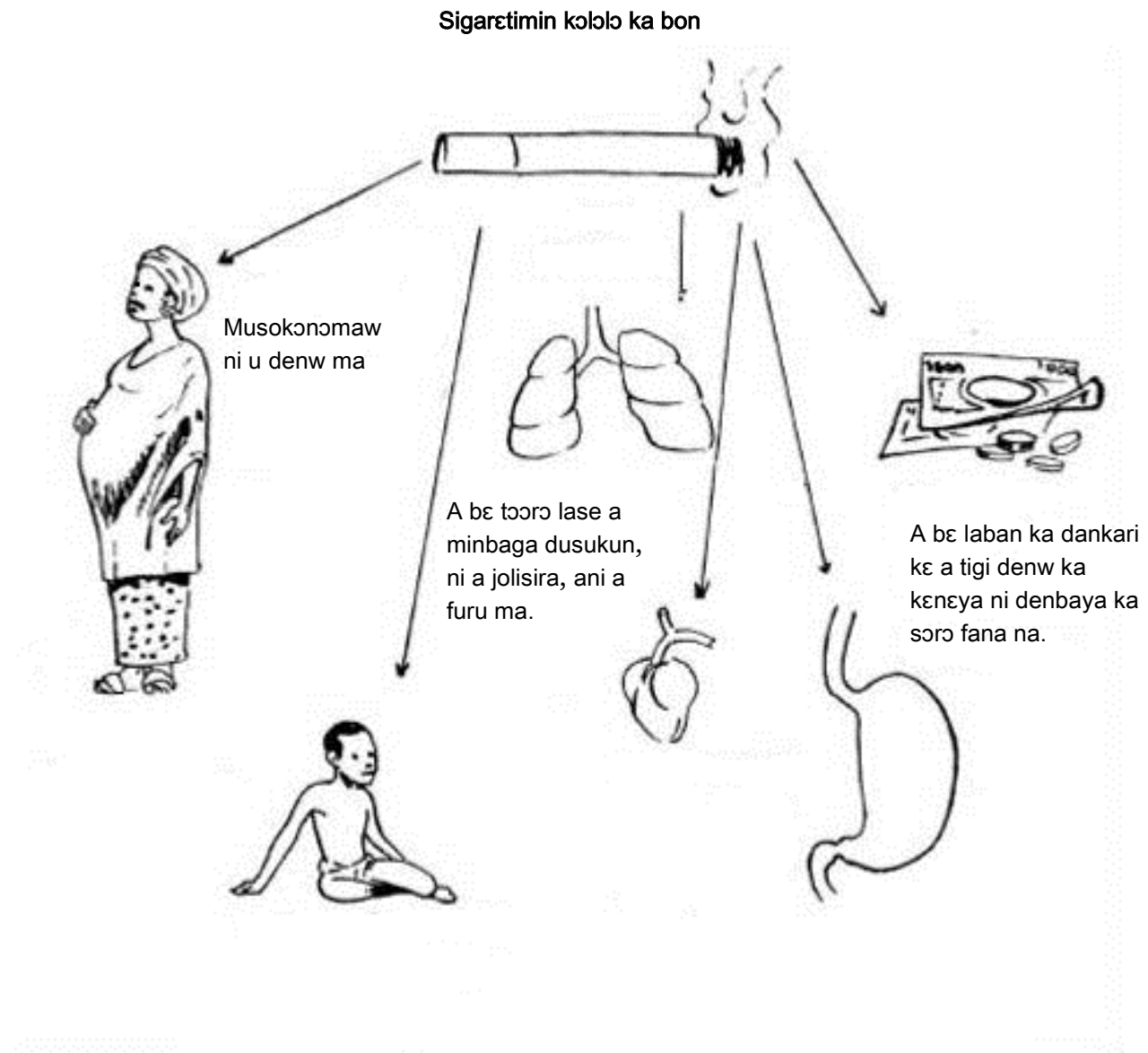
Mɔgɔ mana a dɔn ko dɔlɔ bɛ ka dankari a ka keneya ni a fɛmɔgɔw ka hɛrɛ la, a ka kan ka mun kɛ? A ka kan ka sɔn fɔlɔ ko a ka dɔlɔmin ye geleya ye. A ka kan ka a kɔnɔ jeya a yerekun ye ani mɔgɔtɔw ye. Mɔgɔ dɔw bɛ se ka dɔlɔmin dabila u yɛrɛ ma. Nka a ka ca a la dɔw mako bɛ u teriw ni u somɔgɔw ni, mɔgɔ wɛrɛ ka demɛ na, olu minnu bɛ a faamu ko delinako min don, a bila man di. Dɔlɔminaba minnu ye dɔlɔmin dabila, olu de fana bɛ se ka dɔlɔminna tɔw demɛ u ka dɔlɔmin dabila. Yɔrɔ caman na dɔlɔminaw ka jɛkulu bɛ yen, u bɛ jɔgɔn demɛ ka dɔlɔmin dabila ([gafe jɛ 429](#) lajɛ).

Dɔlɔmin kɔlɔlɔ tɛ a minbaga dɔrɔn kan, sigida bɛɛ bɛ dɔ sɔrɔ a la. Mɔgɔ minnu bɛ o dɔn, olu bɛ se ka fɛrɛw tige minnu bɛ a to a tigi ka a jogo yeɛma. Ni dɔlɔmin dantɛmenen beka aw kɔnɔnafili aw ka sigida la, aw bɛ mɔgɔw fara jɔgɔn kan, ka kuma a geleyaw, ani a furakɛcogow kan.

Ni mɔgɔw ye u fanga fara jɔgɔn kan, ka jɔgɔn demɛ, u bɛ se ka fura sɔrɔ geleya caman na.

12.2 Sigaretimin

Sababu caman be yen minnu be a to sigareti minni farati ka bon a minbaga, ni a ka denbaya bee ma.

1. Sigareti be kanseribana ka tijeni fanga bonya, fagonfogon la dakonona na, kankonona na, ani dawolow la. (Ni aw be sigareti min ka taa, o be kanseribana juguya ka laban saya ma).
2. Sigaretimin be na ni bana jugu caman ye: fagonfogonlabana basigilen, ni fiye bilali fagonfogon la. Bana don min ka teli ka mogo faga sango, ni sisan be mogo min na.
3. Sigaretimin be se ka joli bila furu la walima ka furulajoli juguya.
4. Sigaretimin be do fara tsoo kan, ka dusukundimi bila mogo la min ke a tigi faga sababu ye.

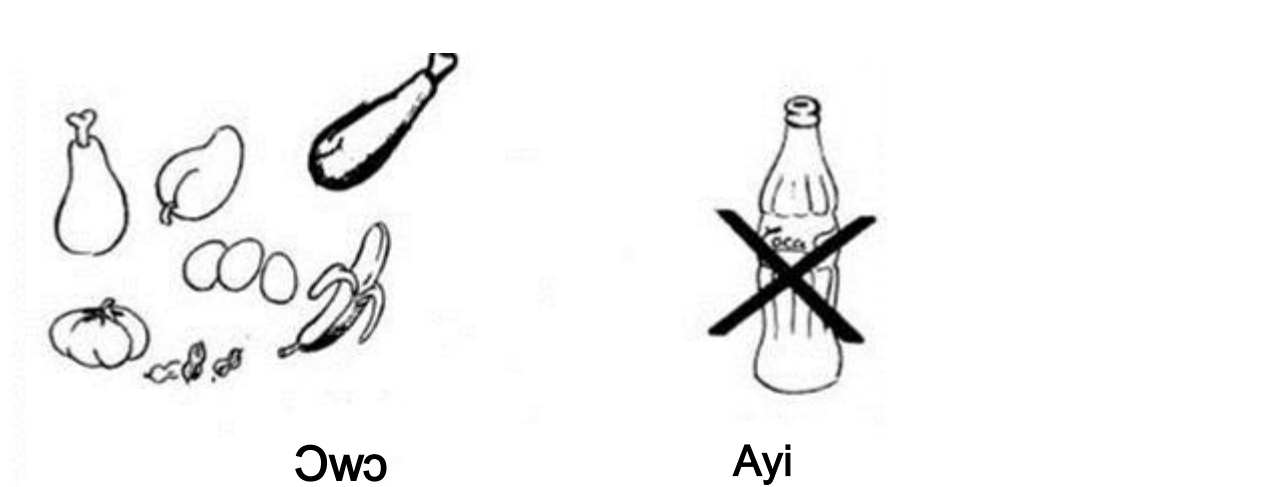
5. Sigaretiminnaw denw ke ka teli ka sinkorokeredimi suguya caman soru ka teme sigaretiminbaliw denw kan.
6. Musokonomaw minnu ye sigareti min, olu denw ka dogon wa u mo ka go ka teme sigaretiminbaliw denw kan.
7. Bangebaaw ni karamokow ani keneyabaarakela minnu be sigareti min, olu te misali juman jira denmisenniw na, ka da a kan u be se ka ke sababu ye denmisenniw fana ka don sigaretimin na.
8. Mogo o mogo cesirilen don mogo tow ka keneyako la, o tigi man Sigaretimin ye a dama musaka ye. Mogow be jo a wari la, ka a soru ni ye a donni donni fara jogon kan, a be caya. «Bamananw ko nin te kun bo, nin te kun bo, ni i ye o fara jogon kan, o be ke kunba kelen ye». Mogow be wari min don sigareti la, ni u ye o fara jogon kan, o be jogyoba ta denbaya ka balo ni a ka keneya la.

kan ka sigareti min sango ka a minni dusu don mogo tow kon.

12.3 Minfensukaromaw

Minfensukaromaw be min kojugu yoru dow la. Tumadow la denba dow be u yere wajibi ka minfensukaroma san u den balodesebagato ye, ka a soru o wari tun be se ka don dumuni nafama do la den ye.

Ni aw be a fe aw denw ka to keneya la, a ka fisa ka dumuni nafama san u ye, aw kana minfensukaroma san u ye.

Nafa foyi te minfensukaromaw la sukaro ko. U da ka gelen ka da sukaro hake caya kan. Denmisen minnu be buwason min ka caya, sumu be olu mine joona wa u jinw be toli. Buwason gazima ka jugu mogow ma, kumujiyelen ni furulajoli be mogow minnu na.

Minfen minnu dilannen don ni jiriden konkon ye nafa be olu la, wa u da ka di nimirfen gazimaw ye.

Aw kana minfensukaroma di denmisenniwa ma.

12.4 Minfensukaroma feeretaw

- U da ka gelen wa nafa were te u la ni sukaro yere te.
- U be sumu bila mogo la.
- U man ni furu ma.

Ni aw be a fe aw denwa ka keneya, ni wari donni be aw kun ka dumunifen san u ye, aw ye a ke shefan ni dumunifen nafamaw ye, aw kana buwasoƙa gazima san ka di u ma.